

Drzewozbiór Stanisława Wodzickiego, część 2

Stanisław Wodzicki's collections of trees and shrubs, part 2

JAKUB DOLATOWSKI

Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszcach

Arboretum and Department of Physiography in Bolestraszyce

Bolestraszyce 130, 37-700 Przemyśl, skr. poczt. 471, Poland

e-mail: kubadola@gmail.com

Received: 15th January 2013, Accepted: 1st March 2013

ABSTRACT: Stanisław Wodzicki (1764–1843), one of the most important Polish political figures in Kraków in the first half of the 19th century, was a passionate amateur botanist. His substantial and modern collection of plants, mainly trees and shrubs, in Niedźwiedź outside Kraków, was most impressive, both in size as well as in the ambitious acclimatization trials. Wodzicki bought Niedźwiedź in 1808 and, within three years, started to plant his first alien trees and shrubs. From 1831 Wodzicki devoted his time exclusively to botany and gardening. After his death the trees growing in the Niedźwiedź arboretum were sold for timber!

He published six volumes of books *O chodowaniu, użytku, mnożeniu i poznawaniu Drzew, Krzewów, Roślin i Ziół...* (*On the growing, use, propagation and knowledge of trees, shrubs, plants and herbs...*), four volumes of one of Poland's first horticultural periodicals – *Dziennik Ogrodnicy* (*Gardener's Newspaper*) and many plant lists. As far as those lists were concerned, they were prepared extremely thoroughly. The first, published in 1813, was entitled *Catalogue of Plants from the Niedźwiedź garden, which anyone is always welcome to acquire to replace plants missing from the said garden*. The most important list for dendrologists is the *List of hardy woody plants of the Niedźwiedź garden, i.e. a list of genera and species either planted out or in turf beds, which are cultivated in that garden as of 1832* published in 1833. Wodzicki was an amateur, but he was one of the first to introduce into Polish botanical literature Jussieu's modern system for the plant kingdom.

Wodzicki grew many species and cultivars extremely early, some of his dates of introduction are surprisingly early. The following dates of introduction into cultivation in Niedźwiedź should be mentioned: *Acer japonicum* – 1817, *A. negundo* 'Crispum' – 1824, *A. palmatum* – 1817, *Æsculus* × *marilandica* – 1840, *Alnus glutinosa* var. *barbata* – 1840, *A. incana* 'Laciniata' – 1838, *A. japonica* – 1817, *A. maritima* – 1824, *A. rubra* – 1817, *Amorpha herbacea* – 1817, *Berberis crataegina* – 1833, *B. napaulensis* – 1827, *B. vulgaris* 'Dulcis' – 1828, *Betula davurica* – 1817, *B. glandulosa* – 1840, *B. humilis* – 1817, *B. pubescens* 'Urticifolia' – 1828, *Bæhmeria nivea* – 1813, *Broussonetia papyrifera* 'Cucullata' – 1828, *Calycanthus floridus* 'Bullatus' – 1833, *Carya myristiciformis* – 1833, *Chionanthus virginicus* var. *maritimus* – 1833, *Clematis viticella* 'Cærulea' – 1817, *C. viticella* 'Purpurea' – 1817, *Colutea arborescens* 'Crispa' – 1833, *Cornus asperifolia* – 1824, *C. mas* 'Macrocarpa' – 1833, *C. mas* 'Variegata' – 1817, *C. mas* 'Violacea' – 1833, *Corylus maxima* 'Purpurea' – 1828, *Cotoneaster buxifolius* – 1836, *C. melanocarpus* – 1824, *Crataegus* × *celsiana* – 1820, *C. ×lambertiana* – 1842, *C. lævigata* 'Xanthocarpa' – 1817, *C. ×media* 'Punicea' – 1817, *C. ×media* 'Rubra Plena' – 1817, *C. monogyna* 'Ferox' – 1833, *C. monogyna* 'Lutescens' – 1839, *C. pentagyna* – 1813, *C. ×sorbifolia* – 1833, *Diospyros virginiana* var. *pubescens* – 1838, *Elæagnus macrophylla* – 1824, *Euonymus europæus* 'Argenteovariegatus' – 1840, *Fagus sylvatica* 'Quercifolia' – 1833, *Forsythia suspensa* – 1828, *Fraxinus angustifolia* 'Monophylla' – 1820, *F. quadrangulata* – 1820, *Fuchsia magellanica* – 1813, *Genista sericea* – 1824, *Gleditsia caspica* – 1806, *Hypericum* × *inodorum* – 1824, *Ilex aquifolium* 'Angustifolia' – 1823. *I. montana* – 1842,

Key words: arboretum, dendrology, introduction, nurseries of trees, Niedźwiedź

Zamiast wstępu

Druga część pracy o dokonaniach aklimatyzacyjnych Stanisława Wodzickiego nie zawiera żadnych nowych rozważań wstępnych, bo te, wspólne dla obu części, podałem już przed dwoma laty (Dolatowski 2011). Poniższe opracowanie to jedynie zestawienie obejmujące teraz drzewa i krzewy okrytozalążkowe, opublikowane wzorem wykazu ułożonego dla roślin nagozalążkowych.

Daty wprowadzenia drzew i krzewów z uwagami o ich uprawie

Acer L.

Z uprawianych wówczas w Europie gatunków klonów Wodzickiemu brakowało tylko *A. cappadocicum* Gled.; zaznaczam niżej tylko te klony, które podówczas rosły jedynie w Niedźwiedziu. Nie sposób stwierdzić, co sprowadził w 1817 r. pod homonimową nazwą „*Acer pictum*” (*Acer mono* Maxim., ale i *Kalopanax septemlobus* Koidz.; Wijnands 1994), nie pozostawił bowiem żadnych bliższych informacji o tej roślinie?

- 1838 *Acer* × *boscii* Spach
 1813 *campestre* L.
 1838 ‘*Albovariegatum*’
 1817 var. *austriacum* (Tratt.) DC.
 1828 *circinatum* Pursh; w Niedźwiedziu tuż po pojawieniu się w Europie
 1838 × *coriaceum* Tausch
1817 *japonicum* Thunb.; tylko w Niedźwiedziu; data rewelacyjnie wczesna; zapewne „wypisany” z wiedeńskich katalogów ogrodniczych.
 1833 *lobelii* Ten.; tylko u Wodzickiego
 1828 *macrophyllum* Pursh; tylko u Wodzickiego
 1813 *monspeulanum* L.; uprawiany w Niedźwiedziu ze zmiennym szczęściem (“do lat kilku, iest czułym na zimno, potym ie dobrze wytrzymaie” CH 1).
 1833 subsp. *ibericum* (Bieb.) Yalt.
 1813 *negundo* L.; “dla buyności swoiey 4 łok.[ciowe] czasem puszczając tryby, takowe niemaią czasu zdrzewnieć przed zimą...” (CH 1); starsze od niedźwiedzkich egzemplarze rosły już w Kościelnikach i Niegoszowicach.
1824 ‘*Crispum*’
 1828 *oblongum* Walt.; w kilka zaledwie lat po wprowadzeniu do uprawy w Europie; ten klon nie był oczywiście odporny na mrozy i z czasem trafił do ogrodu zimowego.
 1817 *obtusifolium* Sibth. et Smith
 1817 *opalus* Mill.; klon włoski, z podgatunkami i odmianami, okazał się nieodporny na mrozy; Wodzicki uprawiał też jego nieznaną obecnie odmianę o pstrych liściach (SPIS).
 1817 subsp. *obtusatum* (Willd.) Gams
 1817 subsp. *hispanicum* (Pourr.) Murr.
 1827 var. *tomentosum* (Tausch) Rehder
1817 *palmatum* Thunb.
 1833 ‘*Dissectum*’

- 1809 *pensylvanicum* L.
 1813 *platanoides* L.
 1805 ‘*Laciniatum*’
 1813 *pseudoplatanus* L.
 1833 ‘*Corstorphinense*’
 1813 ‘*Variiegatum*’
 1813 *rubrum* L.
 1817 var. *barbatum* (Michx.) Lauche
 1817 var. *pallidiflorum* K.Koch
 1807 *saccharinum* L.
 1812 *saccharum* Marsh. Jak pisze Szymanowski (1960), w Łańcucie rósł już w latach 70-tych XVIII w.
 1817 subsp. *nigrum* (Michx.f.) Desm.; tylko w Niedźwiedziu i to w kilka lat po sprowadzeniu do Europy.
 1817 *spicatum* Lam.; tylko u Wodzickiego
 1813 *tataricum* L.; być może był źle oznaczony, bo Wodzicki pisał, że „corocznie umarząią do korzenia” (CH 1)?

Æsculus L.

Kolekcja niedźwiedzka była bogata, brakowało w niej tylko kilku mieszańców z sekcji *Pavia*. Jedynie *Æ. flava* uprawiano w kilku ówczesnych kolekcjach polskich, a *Æ. pavia* – w Puławach.

- 1824 *Æsculus* × *carnea* Hayne
 1813 *flava* Sol.
 1820 *glabra* Willd.
 1813 *hippocastanum* L.
 1817 ‘*Albovariegata*’
 1817 ‘*Aureovariegata*’ (?)
 1838 ‘*Crispa*’; w roku, w którym pojawił się w uprawie?
 1838 ‘*Incisa*’ (uwaga jak wyżej)
 1838 ‘*Præcox*’
 1833 ‘*Tortuosa*’
 1833 × *hybrida* DC.
1840 × *marylandica* J.R.Booth ex Kirchn.
 1815 *parviflora* Walter
 1817 *pavia* L.
 1838 ‘*Humilis*’

Ailanthus Swingle

Poza Niedźwiedziem “chiński baldaszek” czyli “parasol” rósł też w Podzamczu i w Konarzewie. Silne pędy marzły i Wodzicki co rok je skracał.

- 1813 *Ailanthus altissima* (Mill.) Swingle

Albizia Durazz.

„Czulek jedwabne drzewo” rósł w Niedźwiedziu w ogrodzie zimowym i szklarni „pomiarowanej”, choć Wodzicki czynił i próby uprawy w gruncie. Poza Niedźwiedziem w „trejbhauzie” w Podzamczu i w Warszawie w 1824 r.

- 1820 *Albizia julibrissin* Durazz.

Alnus Mill.

Studiowane kolekcje olsz, jakie zgromadził Wodzicki, przysparza niestety wyjątkowo wielu rozterek nomenklatorycznych – kolekcja była znacznie obfitsza, niż może na to wskazywać poniższy wykaz, zawierający jedynie nazwy, których poprawności jestem pewien. Była to kolekcja na owe czasy pełna, wyraźnie najbogatsza na ziemiach polskich (w poniższym wykazie zaznaczam nieliczne gatunki, uprawiane nie tylko w Niedźwiedziu), brakowało zapewne tylko *A. subcordata* C.A.Mey.?

- 1824 *Alnus cordata* (Loisel.) Desf.; w ogrodzie zimowym
 1813 *glutinosa* (L.) Gaertn.
 1840 subsp. *barbata* (C.A.Mey.) Yalt.
 1817 ‘Incisa’
 1817 ‘Laciniata’; także w Warszawie w 1820 r.
 1824 ‘Quercifolia’
 1813 *incana* (L.) Moench
 1838 ‘Laciniata’
 1833 ‘Pinnata’; także w Warszawie w 1824 r.
 1817 subsp. *rugosa* (DuRoi) Clausen; także w Krzemieńcu w 1821 r.
 1817 *japonica* Siebold et Zucc.
 1824 *maritima* (Marsh.) Nutt.
 1817 *rubra* Bong.
 1817 *serrulata* (Ait.) Willd.
 1817 *viridis* (Chaix) DC.; także w Warszawie w 1822 r.
 1824 subsp. *crispa* (Ait.) Pursh

Amelanchier Medik.

Nazwy świdośliw („niesplików”) przysparzają, oczywiście, dużych trudności; wystarczy spojrzeć, jak inne daty introdukcji od podanych przeze mnie niżej opublikował Seneta (1991), wskazuje to na powszechne wśród nas – botaników i dendrologów, kłopoty z właściwym spojrzeniem na tożsamość nazw i gatunków, na wybór innych dróg w rozwiązywaniu tych problemów. Pierwsze trzy gatunki rosły podówczas w większości głównych polskich kolekcji.

- 1839 *Amelanchier arborea* (Michx.f.) Fern.
 1813 *canadensis* (L.) Med.
 1813 *ovalis* Med.
 1820 *spicata* (Lam.) K.Koch; tylko u Wodzickiego

Amorpha L.

Wszystkie „indychty fałszywe” rosły w Niedźwiedziu w gruncie, Wodzicki radził okrywać je na zimę. Kolekcja była bogata, brakowało tylko *A. croceo-lanata* Wats. i *A. glabra* Poir.

- 1833 *Amorpha canescens* Pursh; ówczesnie tylko w Niedźwiedziu
 1813 *fruticosa* L.; w wielu polskich kolekcjach początku XIX w., w tym nieco wcześniej w Puławach, w Krakowie w 1806 r. i w Krzemieńcu w 1811 r.
 1838 f. *humilis* (Tausch) Palmer; tylko w Niedźwiedziu

- 1833 ‘Lewisii’; w Warszawie, w 1824 r.
 1817 *herbacea* Walter; w Krzemieńcu w 1821 r., w Warszawie w 1824 r.
 1833 *nana* Nutt.; tylko u Wodzickiego

Ampelopsis Michx.

Innych winników podówczas w Europie nie uprawiano.

- 1820 *Ampelopsis arborea* (L.) Koehne; tylko w Niedźwiedziu
 1824 *cordata* Michx.; tylko w Niedźwiedziu
 1822 *orientalis* (Lam.) Planch.; w 1820 r. w Warszawie

Andromeda L.

Wszystkie „modrzewnice”, „rozmarynki” czy „andromedy” rosły u Wodzickiego na „torfowym pruchnie”, w mroźne zimy „otoczone koszami, które tarciami były przykryte” (CH 3bis).

- 1824 *Andromeda glaucophylla* Link; w tych latach u nas tylko u Wodzickiego.
 1820 f. *latifolia* (Aiton) Rehder; także w Konarzewie i w Warszawie w 1824 r.
 1813 *polifolia* L.; także w Krzemieńcu w 1811 r. i w Warszawie w 1820 r.

Aralia L.

Dziwne, bo kilku gatunków tych oryginalnych roślin, znanych już wówczas w Europie, Wodzickiemu brakowało?

- 1813 *Aralia spinosa* L.; ”dzięgiel drzewny kolący” rósł z początku w oranżerii, by w końcu trafić do gruntu, gdzie był na zimę okrywany; u nas i w Puławach, w Warszawie w 1820 r. i w Krzemieńcu w 1821 r.

Arctostaphylos Adans.

- 1838 *Arctostaphylos uva-ursi* (L.) Spreng.; „sznurujący”, „na torfowym pruchnie”; poza Niedźwiedziem w Krakowie w 1808 r., w Krzemieńcu w 1816 r. i w Warszawie w 1820 r.

Aristolochia L.

Rośliny obu gatunków Wodzicki radził okrywać na zimę „lub chować w ziemię tak iak wino”.

- 1803 *Aristolochia macrophylla* Lam.; kokornak wielkolistny w Niedźwiedziu regularnie kwitł i owocował; w Polsce ówczesnej także w Krakowie w 1808 r., Krzemieńcu w 1810 r., w Konarzewie w 1820 r. i w Warszawie w 1820 r.
 1838 *tomentosa* Sims (tylko w Niedźwiedziu)

Aronia Medik.

Wszystkie aronie rosły w Niedźwiedziu w gruncie.

- 1824 *Aronia melanocarpa* (Michx.) Elliott
 1833 ×*prunifolia* (Marshall) Rehder
 1817 *pyrifolia* (Lam.) Pers. (= *A. arbutifolia* (L.) Elliott);
 tylko ten gatunek bywał w Polsce uprawiany poza
 Niedźwiedziem: w Krakowie w 1806 r., w Warsza-
 wie w 1820 r. i Krzemieńcu w 1821 r.

Artemisia L.

Wodzicki uprawiał i kilka innych gatunków, których tożsa-
 mości nie potrafię niestety jednoznacznie określić.

- 1813 *Artemisia abrotanum* L.; to „drzewko każdemu zna-
 iome...” rosło u Wodzickiego w gruncie; poza Niedź-
 wiedziem w Krakowie w 1808 r. i w Krzemieńcu
 w 1810 r.
 1820 *arborescens* L.; w Krakowie w 1808 r., w Warsza-
 wie w 1820 r.
 1813 *argentea* L'Hér.; w Warszawie w 1824 r.
 1838 *judaica* L.

Asimina Adans.

- 1813 *Asimina triloba* (L.) Dun.; „flaszowe drzewo” czy-
 li „butlicę” uprawiano także w Krzemieńcu (1816 r.)
 i w Warszawie (1824 r.); z początku w szklarni zimnej
 i ogrodzie zimowym, później (w 1824 r.?) trafiła do
 gruntu, gdzie rosła na specjalnie przygotowanym pod-
 łożu, „na glinie z wrzosową ziemią zmieszanej, i lekko
 tylko na zimę okryte”.

Astragalus L.

- 1813 *Astragalus tragacantha* L.; Wodzicki czynił próby
 uprawy tego traganek w gruncie, z przykryciem na
 zimę (DRZ), ale w końcu „traganek marsylijski” czy-
 li „francuski traganek drzewny” został rośliną figarną
 i szklarni zimnej (SPIS).

Atraphaxis L.

„Łobody drzewne” czyli „rdesty krzewinkowe” Wodzicki
 trzymał w szklarni „pomiarowanej” lub w konserwato-
 rium; w DzO 4 odnotował próbę przeniesienia *A. spinosa*
 „pod gołe niebo”, ale w SPISie wymienił już ten gatunek na
 powrót wśród roślin z konserwatorium.

- 1824 *Atraphaxis frutescens* (L.) K.Koch
 1826 *spinosa* L.
 1827 *undulata* Willd.

Atriplex L.

- 1813 *Atriplex halimus* L.; „łoboda krzewinkowa”, inaczej –
 „łoboda nadmorska” albo „łobodrzew”, rosła w Niedź-
 wiedziu w szklarni zimnej i konserwatorium, ale i w
 gruncie, gdzie „choć przemarznie, z korzenia iednak
 zawsze odpuszcza” (CH 3bis).

Aucuba Thunb.

- 1813 *Aucuba japonica* Thunb. ‘Variegata’. „Aukuba ja-
 pońska” Wodzickiego to zapewne właśnie odmia-
 na pstrolistna, jako że sam gatunek introdukowano
 dopiero w 1856 r. (Bean 1970). Jest tu jednak
 jakaś niejasność, bo Wodzicki kilkanaście razy pi-
 sał o swojej aukubie, nigdy nie wspominając przy-
 tym o tym, że liście są nakrapiane – może były
 to więc krzewy typowe, a nie kultywar? Aukuby
 rosły i w innych ogrodach, w Karkowskim Ogrodzie
 Botanicznym w 1808 r., w Krzemieńcu w 1811 r.,
 w Podzamczu i Konarzewie.

Baccharis L.

- 1813 *Baccharis halimifolia* L. „Komarnik wirginijski”, jak
 pisał Wodzicki w CH 4 – „łagodną zimę na Dworze
 wytrzymał”; zasadniczo była o jednak roślina szklar-
 ni „pomiarowanej” lub zimnej. Na początku XIX w.
 sadzono go w licznych naszych kolekcjach, w Puła-
 wach, w Krakowie w 1808 r., w Krzemieńcu w 1816 r.,
 w Warszawie w 1824 r.

Berberis L. (w tym *Mahonia* Nutt.)

Wodzicki miał prawie kompletną kolekcję znanych w Euro-
 pie berberysów i mahonii, które notabene opatrywał wspólną
 nazwą – „kwaśnice”; brakowało mu *B. buxifolia* Lam.,
B. nervosa Pursh, *B. repens* Lindl. i *B. trifoliolata* Mori-
 caud. „Niedźwiedzkie” gatunki (poza tymi, które zalicza
 się czasem do mahonii – te miał u nas wyłącznie Wodzicki)
 rosły w różnych zestawieniach i w innych naszych kolek-
 cjach. Od generała Jermołowa z Tyflisu do Niedźwiedzia
 trafiła odmiana *B. vulgaris* o dużych, fioletowych, bardzo
 słodkich owocach. Część berberysów rosła w Niedźwie-
 dziu w konserwatorium lub zimnej szklarni – *B. aquifolium*,
 „*B. aristata*”, *B. asiatica*, *B. crataegina*, *B. heterophylla*, *B.*
ilicifolia, *B. napaulensis* i *B. pinnata*, przy czym *B. ilicifolia*
 i *B. napaulensis* posadzono z czasem w gruncie, gdzie były
 okrywane na zimę.

- 1839 *Berberis aquifolium* Pursh; tylko w Niedźwiedziu
 1833 *asiatica* Roxb.; w Medyce w 1835 r.
 1813 *canadensis* Mill.; w gruncie
 1820 *chinensis* Poir.; w gruncie
1833 *crataegina* DC.
 1817 *cretica* L.; w gruncie (?)
 1839 *empetrifolia* Lam. ex Poir.; w Medyce w 1841 r.
 1820 ×*emarginata* Willd.; w gruncie
 1838 *heterophylla* Juss.; i ten berberys uprawiano
 w Medyce.
 1818 *ilicifolia* G. Forst.; także w Medyce
1827 *napaulensis* (DC.) Spreng.; tylko u Wodzickiego
 1839 *pinnata* Lag.; tylko u Wodzickiego
 1839 ×*provincialis* (Audib.) Schrad.; w gruncie
 1817 *sibirica* Pall.; w gruncie
 1813 *vulgaris* L., wszystkie, oczywiście, w gruncie
 1817 ‘Alba’

- 1828 'Dulcis'
1813 'Euclea'
1839 'Marginata'

Berchemia Neck. ex DC.

- 1814 *Berchemia scandens* (Hill) K.Koch.; „juiuba karolińska [...] przy ochronie pod murem [...] wytrzymać może” (CH 1bis), ale później Wodzicki trzymał ją w szklarni zimnej lub „pomiarowanej”; rosła też w Warszawie w 1824 r.

Betula L.

Kolekcja brzoź u Wodzickiego była pełna, nie brakowało żadnego gatunku, znanego wówczas w Europie. Trzeba jednak zaznaczyć, że nazewnictwo i opisy brzoź amerykańskich budzą tu często wątpliwości i każą traktować te akurat dane ostrożnie, jako obciążone potencjalnymi błędami?

- 1833 *Betula alleghaniensis* Britton; w Warszawie już w 1824 r. Wodzicki miał duże trudności z uprawą wszelkich brzoź z Ameryki, choć stale sprowadzał nowe ich nasiona („w tym roku zasiałem w skrzyniach 7 gatunków Amerykańskich, powschodziły jak konopie...”, „...lat 20 ciągle pielęgnując ten rodzaj, nie jestem do niego szczęśliwy. Żywe egzemplarze, sprowadzone z Hamburgu, albo w kilka lat giną, albo zapowiedzianego wzrostu nie osiągają. Żadna bowiem u mnie Brzoza Amerykańska chociaż kilkuletnia, wyżej nad 3 stóp się niepodniosła” i „po dziś dzień posiadając wszystkie gatunki, wyrosłego nie mam exemplarza, chociaż corocznie, a czasem i dwa razy w rok sprowadzam z zagranicy nie tylko nasiona, ale i żyjące drzewka”, DzO 3 i 4).

- 1817 *davurica* Pall.; ale w ogrodzie krakowskim jeszcze wcześniej, bo w 1808 r.; przyjmowany szerzej czas introdukcji, to koniec XIX w.

- 1840 *glandulosa* Michx.; tylko w Niedźwiedziu

- 1817 *humilis* Schrank; być może Wodzicki miał i *B. fruticosa* Pall., i *B. fruticosa* Willd., czyli brzozę niską („gatunek krajowy”)? Jeszcze wcześniej odnotowano ją w ogrodzie krakowskim (1808 r.) i krzemienieckim (1816 r.), ale i tam tożsamość tego taksonu jest chwiejna? W Niedźwiedziu na „torfowym próchnie”.

- 1813 *lenta* L.; w Krakowie w 1808 r., w Krzemieńcu w 1816 r., w Konarzewie, w Warszawie w 1820 r.

- 1817 *nana* L.; sadzona wówczas też w Puławach, w Warszawie (1820 r.) i w Krzemieńcu (1821 r.); w Niedźwiedziu na „torfowym próchnie”. Wodzicki pisał, że jej nasieniem „tuczają się śnieguły”.

- 1817 *nigra* L.; także w Puławach, Krakowie (1808 r.) i w Warszawie (1824 r.).

- 1824 *obscura* Kotula; Wodzicki uprawiał „brzozę polską z czarną korą” bardzo wcześniej, jako jedyny w Polsce; rośliny pochodziły z Kobylanki (od Wincentego Wielopolskiego) i z Jaszkowic (od Jana Uruskiego), ale Wodzicki znalazł ją i w swoich lasach.

- 1813 *papyrifera* Marshall, uprawiana i w Puławach, w Warszawie w 1820 r. i w Krzemieńcu w 1821 r.

- 1813 *pendula* Roth; drzewo określane przez Wodzickiego jako „brzoza płacząca, odmiana brzozy kraiowej”, budzi sporo niejasności, jako że takie odmiany opisano dopiero w drugiej połowie XIX w.?

- 1839 'Dalecarlica'; tylko w Niedźwiedziu

- 1813 *populifolia* Marshall; uprawiana też w Krakowie w 1808 r., w Warszawie w 1820 r. i w Krzemieńcu w 1821 r.

- 1817 *pubescens* Ehrh.; także w Warszawie w 1820 r.

- 1833 var. *glabrata* Wahlenb. (= var. *carpatica* (Waldst. et Kit. ex Willd.) K.Koch); tylko w Niedźwiedziu.

- 1828 'Urticifolia'; tylko u Wodzickiego

- 1817 *pumila* L.; w Krzemieńcu w 1821 r.

Bæhmeria Jacq.

- 1813 *Bæhmeria nivea* (L.) Gaudich; „pokrzywa (drzewna) chińska” rosła z początku w szklarniach, od „trejbhauzu” po szklarnię zimną, potem z powodzeniem trafiła do gruntu – „...przy obłonieniu, zimy nasz wytrzymuje; a jeżeli kiedy wymarznie, to na wiosnę zaraz odpuszcza” (CH 1bis, 3bis i 6); rosła też w Warszawie, w 1820 r.

Broussonetia L'Hér. ex Vent.

- 1813 *Broussonetia papyrifera* (L.) Vent. „Morwa papierowa (Iapońska)” rosła wówczas w szklarniach wszystkich ważniejszych kolekcji roślinnych w Polsce – w Puławach i Podzamczu, Krakowie w 1808 r., Krzemieńcu w 1816 r., Warszawie w 1820 r., a w Konarzewie uprawiano ją w gruncie! Obok roślin posadzonych w figarni, Wodzicki miał i rośliny gruntowe: „pod gołem niebem zawsze bywa nikczemne, i do kwiatu przyjść nie może”, ale w CH 6 zanotował – „młode [...] kilka zim na górze w suchym miejscu wytrzymały”.

- 1828 'Cucullata'; „z kapturkowym liściem”, sprowadzona z Paryża na kilka lat przed opublikowaniem pierwszego opisu tej odmiany.

Buddleja L.

Za czasów Wodzickiego nie uprawiano jeszcze w Europie dwu gatunków o podstawowym obecnie znaczeniu dla ogrodnictwa parkowego – *B. alternifolia* Maxim. i *B. davidii* Franch., ale sadzono już, także u nas, około dziesięciu innych, typowo szklarniowych.

- 1813 *Buddleja globosa* Hope; „budleja kulkowa” rosła też w szklarniach w Krakowie w 1808 r., w Podzamczu, w Krzemieńcu w 1810 r. i w Warszawie w 1816 r.

- 1820 *salviifolia* (L.) Lam.; „budleja z szałwiowym liściem” rosła w Krzemieńcu w 1810 r. Obie budleje Wodzicki trzymał w szklarniach, od oranżerii po ogród zimowy. Wielokrotne próby gruntowej uprawy *B. globosa* spełżyły na niczym, w najlepszym

przypadku rośliny zachowywały się jak byliny – „...zmarzła na zimę w suchym gruncie, lecz na dole na czarnej ziemi z korzenia odpuszcza, i corocznie wydaie kwiaty” (CH 6).

Buxus L.

- 1820 *Buxus balearica* Lam. W tych czasach także w Krzemieńcu w 1816 r. i Warszawie w 1820 r. W Niedźwiedziu „bukspan z Minorki” rósł w zimnej szklarni lub konserwatorium, próby gruntowe nie dawały dobrych wyników; co ciekawe, Wodzicki czynił także próby z uprawą w gruncie *B. sempervirens*, rośliny dobrze od wieków dobrze w Polsce znanej z ogrodów?
- 1813 *sempervirens* L.; oczywiście znany we wszystkich innych kolekcjach.
- 1813 ‘Argenteovariegata’; odmiany pstrolistne, którym trudno obecnie przypisać jednoznaczne nazwy odmianowe, rosły i w innych kolekcjach, w Puławach, Krakowie (od 1806 r.), w Krzemieńcu (w 1811 r., ‘Aureovariegata’) i Warszawie, od 1820 r. Ta odmiana była na zimę lekko okrywana, a rosła na specjalnie przygotowanym, sztucznym podłożu (!) – glinie zmieszanej z ziemią wrzosową (CH 3bis).
- 1820 ‘Aureovariegata’; marzła w gruncie do korzeni (DzO 1)
- 1838 ‘Suffruticosa’, także w Puławach i Warszawie (1820 r.)

Callicarpa L.

Inne pięknotki, jakie można u nas sadzić w gruncie, nie były jeszcze znane w Europie w czasach Wodzickiego.

- 1813 *Callicarpa americana* L.; „kalikarpa amerykańska” rosła podówczas także w Krakowie (w 1808 r.), w Konarzewie (tu w gruncie), w Krzemieńcu od 1816 r. i w Warszawie od 1820 r. Wodzicki trzymał ją w szklarni zimnej lub ogrodzie zimowym, ale i w gruncie („dobrze tę straszłą zimę [1822/1823] wytrzymała”; CH 1bis).

Calluna Salisb.

Wszystkie wrzosy rosły, rzecz jasna, na „torfowym pruchnie”.

- 1813 *Calluna vulgaris* (L.) Hull; także w ówczesnych Puławach, Krakowie w 1808 r., w Krzemieńcu w latach 1811–1816, w Podzamczu.
- 1833 ‘Alba’; już wcześniej, bo w 1824 r., w Warszawie.
- 1833 ‘Plena’; i ta odmiana w Warszawie wcześniej, w 1824 r.

Calophaca Fisch. ex DC.

- 1824 *Calophaca wolgarica* (L.f.) Fisch.; „nawrot nadwołgański” rósł w Niedźwiedziu w gruncie i w konserwatorium; 1824 r. i w Warszawie. W tym samym roku,

także z Paryża, trafiła do Niedźwiedzia nieznana obecnie odmiana o różowych kwiatach (zapewne nieistotnie różna od gatunku?; DzO 3).

Calycanthus L.

Żadna z polskich kolekcji w pierwszej połowie XIX w. nie miała *C. occidentalis* Hook. et Arn., choć gatunek ten trafił do Anglii w 1831 r., a w Rosji był jeszcze wcześniej? „Kielichowe drzewa” rosły w Niedźwiedziu na „torfowym pruchnie”, w szklarni zimnej lub figarni (choć początkowo nawet w oranżerii); z upływem czasu Wodzicki próbował uprawy wszystkich gatunków i odmian w gruncie, ze zmiennymi, ale jednak zwykle – pozytywnymi wynikami.

- 1820 *Calycanthus fertilis* Walter; „...wytrzymały na glinie z wrzosową ziemią zmieszanej, i letko na zimę okryte” (CH 3bis).
- 1813 *floridus* L.; w szklarni zimnej, figarni i w końcu, ze zmiennym szczęściem – gruncie, „na glinie z wrzosową ziemią zmieszanej”; dość rozpowszechniony w polskich kolekcjach, rósł w Puławach, w Krakowie w 1808 r., w Podzamczu, w Konarzewie (w gruncie), w Krzemieńcu od 1816 r., w Warszawie od 1820 r. Wodzicki wyżej stawiał odporność na mrozy – *C. fertilis*, a niżej – *C. floridus* z odmianami, które radził sadzić w szklarni lub ogrodzie zimowym; współcześnie skłonni jesteśmy widzieć to raczej odwrotnie?
- 1833 ‘Bullatus’; pierwszy opis odmiany, K. Kocha, pochodzi z 1869 r.
- 1820 ‘Ferox’; ten był według Wodzickiego najodporniejszy na mrozy i „od innych szacowniejszy” (CH 1bis).
- 1820 ‘Nanus’; od tego samego roku i w Warszawie.

Campsis Lour.

Wodzicki miał oba gatunki „trąbek”, uprawiane wówczas w Europie, brakowało mu być może jednej czy dwu odmian ogrodowych *C. radicans*?

- 1820 *Campsis grandiflora* (Thunb.) K.Schum.; „trąbka chińska” z początku w szklarni gorącej, potem „przy trelażu” i ogrodzie zimowym; od tegoż roku zapewne i w Warszawie, a w Krzemieńcu w 1821 r.
- 1813 *radicans* (L.) Seem. ex Bureau; „trąbka sznurująca się czyli Wirginijska” rosła ze zmiennym szczęściem w gruncie, choć Wodzicki widział go „w kilku ogrodach polskich [...] w gruncie kwitnącym”. Dla pewności trzymano te „trąbkę” konserwatorium, figarni i skrzyni; jak zwykle Wodzickiemu zależało na kwitnieniu roślin, pod tym kątem dobierał miejsce uprawy: „...w Konserwatorium, gdzie corocznie u mnie kwiatami są oblepione” (DzO 3) i „...przesadziłem go do Figarni, gdzie corocznie wydaie kwiaty” (Ch 1bis). W Krakowie w 1808 r., w Krzemieńcu od 1811 r., poza tym w szklarni w Podzamczu i w gruncie w Konarzewie.
- 1838 ‘Speciosa’; tylko u Wodzickiego.

Caragana Fabr.

Kolekcja karagan w Niedźwiedziu była praktycznie pełna, brakowało jedynie *C. tragacanthoides* (Pall.) Poir., sadzonej w Europie od 1816 r. Większość uprawianych przez Wodzickiego gatunków uprawiano i w innych polskich kolekcjach, prym wiódł tu wyraźnie, od 1811 r., Krzemieniec, gdzie rosły wszystkie „niedźwiedzkie” gatunki, z wyjątkiem *C. arborescens*, *C. grandiflora* i *C. mollis*. Wszystkie karagany trzymał Wodzicki w gruncie, choć cztery z nich osłaniano na zimę.

- 1813 *Caragana arborescens* Lam.
 1838 *aurantiaca* Koehne
 1813 *frutex* (L.) K.Koch
 1838 *fruticosa* (Pall.) Steud.
 1838 *grandiflora* (M. Bieb.) DC.
 1824 *jubata* (Pall.) Poir.; osłaniana na zimę
 1817 *microphylla* Lam.
 1838 *mollis* (DC.) Besser
 1817 *pygmaea* (L.) DC.; osłaniana na zimę
 1817 *sinica* (Buc'hoz) Rehder; osłaniana na zimę, „ze wszystkich gatunków pod gołym niebem u nas wytrzymujących, ten jest na zimno naysilniejszy” (DRZ)
 1813 *spinosa* (L.) DC.; osłaniana na zimę.

Carpinus L.

Kolekcja grabów Wodzickiego była pełna; wszystkie rosły w gruncie, poza jednym gatunkiem – z powodzeniem.

- 1813 *Carpinus betulus* L.
 1838 f. *carpinizza* (Host) Neilr.; podówczas tylko w Niedźwiedziu.
 1820 ‘*Incisa*’; tylko w Niedźwiedziu
 1820 ‘*Quercifolia*’; ta odmiana znana była i w Puławach
 1833 ‘*Variegata*’; tylko w Niedźwiedziu
 1824 *caroliniana* Walter; w Krzemieńcu w 1824 r., a w Warszawie w 1824 r.
 1817 *orientalis* Mill.; ten „co zima cierpi w gałęziach” (DzO 3), rósł także w Krzemieńcu od 1816 r. i w Warszawie w 1824 r.

Carya Nutt.

Kolekcja ta, jak na owe czasy, była pełna i, zarazem, największa na ziemiach polskich.

- 1838 *Carya aquatica* (F.Michx.) Nutt.; wyłącznie u Wodzickiego, który nie napisał nic o odporności na mróz drzew tego gatunku?
 1820 *cordiformis* (Wangenh.) K.Koch; wyłącznie u Wodzickiego, rosły dobrze, bo Wodzicki nie dał żadnych krytycznych uwag o mrozach
 1817 *glabra* (Mill.) Sweet; „...we trzy lata nie wiele urosły” (CH 5); rosły i w Warszawie w 1824 r.
 1817 *illinoensis* (Wangenh.) K.Koch. Także w Krzemień-

cu w 1821 r. i w Warszawie w 1824 r. Wodzicki zanotował w CH 3bis (i podobnie w CH 6) – „wytrzymały [–21°R czyli –1°C] na glinie z wrzosową ziemią zmieszanej, letko na zimę okryte” oraz „... jest trochę czule na zimno „(CH 3), umieszczając w DRZ ten gatunek wśród wymagających osłony na zimę.

- 1817 *laciniosa* (F.Michx.) Loudon; wyłącznie u Wodzickiego
 1833 *myristiciformis* (F.Michx.) Nutt.; wyłącznie u Wodzickiego
 1817 *ovata* (Mill.) K.Koch; rosły dobrze w Niedźwiedziu, ale „flance w pierwszych latach, powinny być dobrze obsłonięte” (CH 1bis); także w Krakowie w 1808 r. i w Warszawie w 1820 r.
 1820 *tomentosa* (Lam. ex Poir.) Nutt., bez uwag o wrażliwości na mrozy; być może rosła podówczas jedynie w Niedźwiedziu, bo homonimowa nazwa „*Juglans alba*”, odnotowana w Puławach i Podzamczu, może oznaczać zarówno ten gatunek, jak i *C. ovata*.

Castanea Mill.

Wodzicki zgromadził wszystkie kasztany, jakie tylko mógł w owych czasach mieć. Drzewa trzech gatunków rosły i w innych kolekcjach, ale odmiany kasztana jadalnego – tylko w Niedźwiedziu.

- 1833 *Castanea dentata* (Marshall) Borkh.; bez osłony w gruncie
 1820 *pumila* (L.) Mill.; drzewa marzły w gruncie; trafiły więc do ogrodu zimowego.
 1815 *sativa* Mill. Chociaż, jak pisał, “od lat kilku z zagranicy to drzewo sprowadzając, zawszem go w zimie tracił, i 4 mi tylko pięknych pozostało w r. 1815 sprowadzonych”, to uprawiając je konsekwentnie w gruncie, doczekał się Wodzicki kwiatów i owoców (DzO 3). Kasztany Wodzicki sprowadzał z Francji, z Paryża – musiały być świetnie przygotowane do tak długiej drogi dyliżansami (!), bo, jak pisze, gdy „sto ziarnówek trzech letnich sprowadziłem z Paryża, od Soulange-Bodin, z których mimo tak długiej drogi i gorącego lata, 60 kilka mi się przyjęło” (CH 5). Wodzicki, idąc za wskazówkami *Izdydy Polskiej* (drugi zeszyt z 1826 r.) próbował szczepienia kasztana jadalnego na dębie (szypułkowym?), szczepy zmarniały jednak w czasie letnich upałów (CH 6).
 1833 ‘*Asplenifolia*’; tylko w Niedźwiedziu
 1833 ‘*Glabra*’; tylko w Niedźwiedziu
 1833 ‘*Variegata*’; tylko w Niedźwiedziu. Pod wymienianymi przez Wodzickiego nazwami – “z srokatym liściem”, „fol. var.[iegatis]”, „fol. macul.[atis]” i „fol. aureis” kryła się właśnie odmiana ‘*Variegata*’, jako że ‘*Argenteovariegata*’ i ‘*Aureomaculata*’ opisano dopiero w drugiej połowie XIX w.?”

Catalpa Scop.

- 1813 *Catalpa bignonioides* Walter; był to podówczas jedyny gatunek, uprawiany w Europie. Szymanowski (1960)

odnotowuje *C. bignonioides* w Łąncucie w latach 70-tych i 80-tych XVII w. (o nich to Wodzicki pisał w CH 1 – „w Łąncucie [...] okryte kwiatem”), w czasach działalności Wodzickiego rosła ona w Puławach, Krakowie (w 1808 r.), w Krzemieńcu od 1811 r., w Podzamczu i Konarzewie, w Warszawie od 1820 r. Surmia bignoniowa rosła w Niedźwiedziu w gruncie, tylko jeden egzemplarz „w szklarni z suwanym dachem, a ten się najlepiej utrzymuje” (CH 1); potem najpierw surowa zima 1829/1830 zniszczyła większość już sporych, kwitnących drzew, a w 1836 r. – nie oszczędziły ich katastrofalne majowe mrozy. Po tych doświadczeniach Wodzicki umieścił surmię w DRZ wśród drzew wymagających osłonięcia na zimę.

Ceanothus L.

“Puzyrniki”, jak nazywał je Wodzicki, rosły w Niedźwiedziu w szklarni zimnej lub “pomiarowanej”, albo i w gruncie, lekko okrywane na zimę – wówczas często „...do korzenia wymarza, ale na wiosnę wypuszcza nowe latorośle, które tegoż samego roku kwitną” (CH 3bis).

1813 *Ceanothus americanus* L.; także w Krzemieńcu od 1816 r. i w Warszawie od 1820 r.

1824 *cæruleus* Lag.; w tymże roku i w Warszawie

1833 *ovatus* Desf.; w Warszawie już w 1824 r.

1838 *×pallidus* Lindl. ‘Roseus’; tylko w Niedźwiedziu.

Celastrus L.

Mamy tu jeden z nielicznych przypadków z dziejów introdukcji, gdy początkowo trafił u nas do upraw gatunek, który potem jakby „zaginał” w uprawach na rzecz innego, wprowadzonego później: na początku XIX w. znano w Europie jedynie *C. scandens*.

1813 *Celastrus scandens* L.; już wcześniej w Puławach, w Krakowie w 1808 r., Podzamczu i Konarzewie, a potem w Krzemieńcu od 1816 r. i w Warszawie od 1820 r. W CH 1 Wodzicki pisał – „kat drzewny doskonale naszą zimę wytrzyma”.

Celtis L.

Wodzicki miał w kolekcji wszystkie uprawiane wówczas w Europie „żelazne drzewa”. Wiązowce w Niedźwiedziu cierpiał od mrozów, w DzO 3 Wodzicki odnotował: „wszystkie gatunki mniej więcej w kraju naszym czułe są na zimno, i po większej części gałęzie swoje tracą, chyba, że będą stały w zachylu; o czym się tego roku przekonałem, Exemplarz jeden [*C. occidentalis*] posadzony 15 lat temu w gęstwinie, nigdy nie cierpiał”.

1813 *Celtis australis* L.; także w Puławach (z odmianą pstrych liściach), w Krakowie w 1808 r., w Podzamczu i Konarzewie, w Krzemieńcu od 1816 r. i w Warszawie w 1820 r.

1805 *occidentalis* L.; także w Krakowie w 1808 r., w Krzemieńcu od 1811 r. i w Warszawie w 1820 r.

1817 var. *cordata* Willd.; też w Krzemieńcu w 1821 r. i w Warszawie w 1824.

1813 *tournefortii* Lam.; w Krzemieńcu od 1816 r.

Cephalanthus L.

1813 *Cephalanthus occidentalis* L.; „guzikowe drzewo” rosło też w Krzemieńcu od 1811 r. oraz w Warszawie od 1820 r. Po różnych próbach, m.in. w ogrodzie zimowym, Wodzicki uprawiał guzikowce w gruncie, „na grządce torfowej”: „przesadzony u mnie pod gołę niebo na torfową ziemię, rokosznie w r. 1827 kwitnął, i znacznie się podniósł” (CH 6).

Cercis L.

Za czasów Wodzickiego uprawiano w Europie zapewne tylko poniższe dwa gatunki.

1813 *Cercis canadensis* L.; w Krzemieńcu od 1816 r., a w Warszawie od 1820 r. U Wodzickiego początkowo w figarni, potem okazał się od *C. siliquastrum* „daleko trwalszym; żadnej zimy jeszcze u mnie nie ucierpiał” (DzO 3), na wiosnę 1823 r. pierwszy raz zakwitł (CH 1bis).

1813 *siliquastrum* L.; rósł na początku XIX w. w Łąncucie, gdzie Wodzicki widział go w kwiatkach (CH 1), a także w Puławach, Krakowie w 1808 r., Krzemieńcu od 1811 r., Podzamczu i w Warszawie od 1820 r. W Niedźwiedziu marzył w surowe zimy, po których wypuszczał z pni „pijawki, ale z tychże ani pięknego drzewa, ani kwiatu spodziewać się nie można” (DzO 3). Wodzicki radził osłaniać rośliny na zimę i „dębem garbarskim korzenie przysypywać” (CH 1).

Chaenomeles Lindl.

W czasach Wodzickiego tylko poniżej omówiony gatunek pigwowca uprawiano w Europie, choć badaczka czy czytelnika dawnych tekstów mogą wprowadzać w błąd liczne nazwy homonimowe – u Wodzickiego na przykład „*Pyrus Cydonia japonica* inaczej *speciosa* vel *lagenaria*”, to jednak z pewnością właśnie pigwowiec okazały.

1820 *Chaenomeles speciosa* (Sweet) Nakai; w Niedźwiedziu „przy murze między Brzoskwiniami” rósł dobrze (DzO 3); poza tym w Krzemieńcu od 1816 r. i w Warszawie od 1820 r.

Chamaecytisus Link

Kolekcja ta była zapewne, jak na owe czasy, kompletna? Poniżej zaznaczam te gatunki, które miał tylko Wodzicki, pozostałe uprawiano z reguły we wszystkich trzech ówczesnych ogrodach botanicznych.

1824 *Chamaecytisus albus* (Hacq.) Rothm.

1813 *austriacus* (L.) Link

- 1813 *glaber* (L.f.) Rothm.
 1824 *×falcatus* (Waldst. et Kit.) Holub
 1813 *hirsutus* (L.) Link; poza ogrodami botanicznymi także w Podzamczu.
 1824 *proliferus* (L.f.) Link; tylko u Wodzickiego, w szklarni zimnej.
 1813 *purpureus* (Scop.) Link; na zimę okrywany w gruncie, bo „od mrozów wiosennych często cierpi” (CH 1bis).
1833 ‘Albocarneus’; tylko u Wodzickiego
 1840 ‘Albus’; tylko u Wodzickiego
 1813 *ratisbonensis* (Schaeff.) Rothm.; oczywiście – zupełnie wytrzymały na mróz.
 1833 subsp. *ruthenicus* (Fisch. ex Woł.) Ziel.
 1838 *spinescens* var. *candidus* (C.Presl) Fen.; w szklarni zimnej
 1813 *supinus* (L.) Link; oczywiście – wytrzymały na mrozy.

Chamaedaphne Moench

- 1813 *Chamaedaphne calyculata* (L.) Moench; „modrzewnica jednostronna Syberyjska” rosła w Niedźwiedziu w miejscu dobrze dobranym, „...we wrzosowej ziemi, na północ i w cieniu” (CH 1). W ówczesnych ziemiach polskich także w Puławach, w Krakowie w 1808 r. i w Warszawie w 1824 r.
 1824 ‘Angustifolia’; w Niedźwiedziu w figarni lub okrywana na zimę „koszami, które tarcicami były przykryte” (CH 1bis i Ch3bis); uprawiana też w Warszawie w 1824 r.

Chimonanthus Lindl.

- 1820 *Chimonanthus praecox* (L.) Link; „kielichowiec”, czyli „kielichowe drzewo Japońskie”, rósł „dla wczesnego kwiatu, któryby przez mrozy mógł być uszkodzonym”, w ogrodzie zimowym, ogrzewanej figarni lub w zimnej szklarni. Na ziemiach polskich wówczas także w Warszawie w 1824 r.
 1828 ‘Grandiflorus’; tylko u Wodzickiego.

Chionanthus L.

Tylko ten gatunek „śnieżnego drzewa” czyli „śniegowca” sadzono wówczas w Europie.

- 1813 *Chionanthus virginicus* L.; także w Puławach, Krzemieńcu od 1811 r., Podzamczu i w Warszawie od 1820 r. Rośliny rosły w gruncie, na „grzędce torfowej” i bywały uszkodzane przez mróz „aż do korzenia” (CH 3). Wodzicki zalecał uprawę w figarni (konserwatorium) lub szczepienie na jesionie, bo właśnie rośliny szczepione „przeżyły bezkarnie bez żadnej obsłony zimę z roku 1826/27 nie zawiązawszy jednak kwiatów” (CH 6).
 1833 ‘Latifolius’; tylko w Niedźwiedziu
1833 var. *maritimus* Pursh; tylko w Niedźwiedziu.

Cladrastis Raf.

Strączyn żółty to jedyny gatunek, znany wówczas w ogrodach Europy, u Wodzickiego zaledwie w kilka lat po wprowadzeniu z Ameryki.

- 1820 *Cladrastis kentukea* (Dum.-Cours.) Rudd, „wirgilia żółta” rosła też w Warszawie w 1824 r. Wodzicki próbował najpierw uprawy w figarni, ale potem strączyn rósł już w gruncie, „na ziemi torfowej”.

Clematis L.

Wodzicki zgromadził u siebie prawie wszystkie „powoye motyle”, znane wówczas w uprawie w Europie; brakowało zapewne tylko kilku – *C. heracleifolia* DC., *C. macropetala* Ledeb., *C. montana* DC., *C. paniculata* J.F.Gmel. i *C. terniflora* DC. (= *C. maximowicziana* Franch. et Sav.). Był to najbogatszy zbiór na ziemiach polskich, poniżej opatruję odpowiednim komentarzem jedynie te gatunki, jakie rosły wyłącznie w Niedźwiedziu. Pozostałe rośliny, choć nigdzie nie w całym, niedźwiedzim zestawie, w Krzemieńcu oraz ogrodach w Krakowie i Warszawie (w tym ostatnim wszystkie poza *C. viorna*). Gdzie indziej powojników było mało: w Podzamczu oferowano *C. viticella*, w Puławach rosły zaś *C. flammula*, *C. integrifolia*, *C. recta*, *C. vitalba* i *C. viticella* z odmianą ‘Plena’. Powojniki rosły w Niedźwiedziu zarówno w gruncie jak i w szklarniach, od konserwatorium po szklarnię „pomiarkowaną”.

- 1813 *Clematis alpina* (L.) Mill.; „przy murze wytrzymały; dołuią się jednak iak winorośle na zimę” (CH 6).
 1827 var. *ochotensis* (Pall.) S.Watson; tylko u Wodzickiego
 1828 var. *sibirica* (L.) Kuntze; tylko u Wodzickiego
 1838 *campaniflora* Brot.
1833? *chinensis* Osbeck; przyjmuje się, że wprowadził go Wilson w 1900 r. (Bean 1970)?
 1813 *cirrhusa* L.; „posadziwszy go przy murze, i wiciego jak winne latorośle pod zimę zadołowawszy, tęgie mrozy, z łatwością wytrzymać może” (CH 1bis).
 1820 var. *balearica* (Rich.) Willk. et Lange
 1820 *crispa* L.
 1839 *×divaricata* Jacq.; tylko u Wodzickiego
 1813 *flammula* L.; „w gruncie wytrzymuje, i dojrzałe wydaie nasienie [...] obsłaniać go należy” (CH 1bis).
 1824 var. *rotundifolia* DC.; tylko u Wodzickiego
 1813 *florida* Thunb.
 1840 ‘Plena’
 1842 ‘Sieboldii’
 1838 *forsteri* J.F.Gmelin
 1838 *grandiflora* DC.; tylko u Wodzickiego
 1813 *integrifolia* L.
 1827 *ochroleuca* Aiton; tylko u Wodzickiego
 1813 *orientalis* L.; „bezpieczniej będzie trzymać go w szklarni” (CH 1).
 1838 var. *daurica* (Pers.) Kuntze
 1839 *patens* C.Morren et Decne.; tylko u Wodzickiego

- 1839 *recta* L.; tylko u Wodzickiego
 1838 *revoluta* Desf.; tylko u Wodzickiego
 1828 *verticillaris* DC.
 1813 *viorna* L.
 1813 *virginiana* L.; tu Wodzicki dał prostą, praktyczną uwagę aklimatyzacyjną, jakiej się zapewne trzymał już na początku swych doświadczeń ogrodniczych – „nasienia iednak u nas nie zawięzuie, co jest wskazówką, że na zimę starannie go okrywać należy” (CH 1).
 1813 *vitalba* L.
 1813 *viticella* L.; „mnoży się z nasienia, które u nas dojrzewa [...] nigdy niezmarzł, i doskonale okrywa ściany” (CH 1).
1817 ‘*Cœrulea*’; opisana przez Loudona dopiero w 1838 r.
 1817 ‘*Plena*’
1817 ‘*Purpurea*’; opisana przez Loudona w 1838 r.

Clethra L.

Wodzicki miał u siebie wszystkie uprawiane wówczas w Europie „kletry” czyli „olszówki”. Wszystkie rosły z początku w figarni, zimnej szklarni lub ogrodzie zimowym, a po rozmnożeniu wszystkie trafiały z powodzeniem do gruntu, na „torfowe pruchno”.

- 1820 *Clethra acuminata* Michx.; tylko w Niedźwiedziu, „na pruchnie torfowym po nad rzeką kilka zim szczęśliwie przebyły, i corocznie kwitną” (CH 6).
 1813 *alnifolia* L.; wcześniej w Puławach i w Krakowie, w 1808 r., a w Krzemieńcu od 1816 r. i w Warszawie, od 1820 r. W Niedźwiedziu rośliny rosły dobrze – „dopóki młody, bardzo czuły na zimno [...] u mnie iuż od 3 lat kwitnie w gruncie...” (CH 1).
 1820 *arborea* Aiton; w Krzemieńcu od 1816 r., w Warszawie od 1820 r.
 1824 *tomentosa* Lam.; w Warszawie od 1820 r.

Cocculus DC.

- 1820 *Cocculus carolinus* (L.) DC.; był to jedyny podówczas uprawiany w Europie gatunek, na ziemiach polskich podawany jeszcze z Puław i z Warszawy, w 1824 r. „Miesięcznik wirginijski” rósł w Niedźwiedziu w gruncie („zimy doskonale wytrzymuje”, CH 1bis), ale w surowe zimy lekko go okrywano (CH 3bis).

Colutea L.

Wodzicki zgromadził kompletną kolekcję „moszenek”.

- 1813 *Colutea arborescens* L.; „moszenki krzewinkowe”, czyli „senes fałszywy”, rosły wówczas na ziemiach polskich we wszystkich kolekcjach – w Krakowie w 1808 r., w Krzemieńcu od 1811 r., w Podzamczu, Konarzewie i w Warszawie od 1820 r. W Niedźwiedziu z powodzeniem w gruncie, gałązki marzły tylko w silne mrozy.

- 1833** ‘*Crispa*’; tylko u Wodzickiego, opisana dopiero przez Kirchnera w 1864 r.!
 1817 *istria* Mill.; także w Krzemieńcu od 1816 r. i w Warszawie w 1824 r. U Wodzickiego początkowo w oranżerii, potem gruncie, ale ze zmiennym powodzeniem („będąc czułym na zimno, lekkiego przykrycia potrzebuie”, CH 1bis).
 1833 ×*media* Willd.; w gruncie; w Krzemieńcu od 1816 r., a w Warszawie w 1820 r.
 1833 *nepalensis* Sims; tylko u Wodzickiego, uprawiana równolegle w zimnej szklarni i w gruncie (SZKL, SPIS).
 1813 *orientalis* Mill.; w Krakowie w 1808 r., w Krzemieńcu od 1811 r., w Podzamczu i w Warszawie w 1824 r. U Wodzickiego w gruncie, ale okrywane na zimę (DRZ).

Comptonia L’Hér. ex Aiton

- 1813 *Comptonia peregrina* var. *aspleniifolia* (L.) Fernald; „komptonia ze śledzionkowym liściem” rosła w tamtych czasach tylko u Wodzickiego; z początku w zimnej szklarni, potem z powodzeniem w gruncie, gdzie cierpiała tylko od silnych mrozów – „...posadziwszy na torfowej ziemi pod gołym niebem, kilka lat iuż wytrzymało i mocno się sznuruje” (CH 3bis).

Corema D. Don

- 1824 *Corema album* (L.) D. Don; tylko ten gatunek uprawiano podówczas w Europie; u nas tylko u Wodzickiego, który zapisał, że „...między europejskimi wrzosami w gruncie zimować mogą” (CH 1bis).

Coriaria L.

Tylko pierwszy ze znanych Wodzickiemu gatunków sadzono podówczas w Europie?

- 1813 *Coriaria myrtifolia* L.; także w Krakowie w 1808 r., w Krzemieńcu od 1816 r. i w Warszawie w 1824 r. W Niedźwiedziu „skąpia garbarska” „doskonale w o.[grodzie] z.[imowym] wytrzymuje” (CH 3bis).
 1833 *sarmentosa* G. Forst.

Cornus L.

Wodzickiemu brakowało tylko kilku gatunków – *Cornus asperifolia* var. *drummondii* (C.A.Mey.) Coult. et W.H. Evans, *C. capitata* Wall., *C. macrophylla* Wall., *C. nuttallii* Audubon i *C. oblonga* Wall., ale zapewne jeden z wymienionych wyżej, a pochodzących z Himalajów, gatunków – kryje się pod nierozszyfrowaną nazwą “*C. himalaja*” (DOD 2)? Była to kolekcja najbogatsza w derenie na całych ziemiach polskich, choć i w Puławach oraz ogrodach botanicznych Krakowa, Krzemieńca i Warszawy uprawiano liczne derenie (tylko w Podzamczu oferowano zaledwie trzy najpospolitsze – świdwę, dereń jadalny i biały); poniżej opatruję odpowiednią notatką tylko te gatunki i odmiany, które miał

u siebie wyłącznie Wodzicki. Większość dereni rosła w gruncie, z wyjątkiem *C. florida*.

- 1813 *Cornus alba* L.
 1833 'Elegantissima'
 1836 'Sibirica'; tylko u Wodzickiego
 1824 *alternifolia* L.f.
 1813 *amomum* Mill.
1824 *asperifolia* Michx.; tylko u Wodzickiego
 1813 *florida* L.; „potrzebuie na zimę iakieykolwiek osłony” (CH 1bis), po kilku latach Wodzicki pisał jednak „od mrozu nic nie ucierpiały, tępo jednak rosną, buynośći nie okazują, i od 8miu lat żadnego ieszcze nie wydały kwiatu” (CH 6).
 1813 *mas* L.
 1833 'Alba'; tylko u Wodzickiego
 1817 'Flava'; tylko u Wodzickiego
1833 'Macrocarpa'; tylko u Wodzickiego
1817 'Variegata'; tylko u Wodzickiego
1833 'Violacea'; tylko u Wodzickiego
 1813 *racemosa* Lam.
 1817 *rugosa* Lam.
 1813 *sanguinea* L.
 1838 'Variegata'; tylko u Wodzickiego
 1838 *sericea* L. subsp. *sericea*
 1817 *stricta* Lam.
 1833 *suecica* L.

Coronilla L.

Obie „ciecioreczki”, które można zaliczyć do krzewów, uprawiano wówczas w Europie. Obie Wodzicki trzymał w szklarni zimnej.

- 1838 *Coronilla juncea* L.; uprawiana i w Krzemieńcu, w 1821 r.
 1813 *valentina* L.; także w Krakowie od 1806 r. i w Warszawie od 1820 r.
 1827 subsp. *glauca* (L.) Batt.; także w Krzemieńcu od 1811 r. i w Warszawie od 1820 r.

Corylus L.

Wodzicki zgromadził wszystkie gatunki leszczyn, uprawiane w jego czasach w Europie; oczywiście – wszystkie rosły w gruncie.

- 1817 *Corylus americana* Marshall; także w Warszawie w 1824 r.
 1813 *avellana* L.
 1817 'Glomerata'; tylko w Niedźwiedziu
 1833 'Grandis'; także w Krzemieńcu w 1816 r.
 1828 'Heterophylla'; tylko w Niedźwiedziu.
 1817 *colurna* L.; także w Krakowie, Warszawie i Krzemieńcu.
 1813 *cornuta* Marshall; także w Krakowie, Warszawie i Krzemieńcu.
 1817 *maxima* Mill.; także w Warszawie w 1824 r.
1828 'Purpurea'; tylko w Niedźwiedziu
 1813 'Rubra'; tylko w Niedźwiedziu.

Cotinus Mill.

Tylko ten z dwu gatunków „skompii” („skapii”) uprawiano wówczas w Europie.

- 1813 *Cotinus coggygria* Scop.; także w Puławach, Krakowie w 1808 r., w Krzemieńcu od 1811 r. i w Warszawie od 1820 r. Wodzicki zanotował, że rośliny „mnoży się z nasienia ukraińskiego, i z odkładania gałązek” (CH 1).

Cotoneaster Medik.

Na początku XIX w. sadzono w Europie niewiele irg, w Niedźwiedziu i innych kolekcjach na ziemiach polskich brakowało *Cotoneaster distichus* Lange (być może jednak rósł u Wodzickiego?), *C. frigidus* Wall. ex Lindl., *C. lindleyi* Steud., *C. lucidus* Schltdl., *C. multiflorus* Bunge, *C. prostratus* Baker i *C. racemiflorus* (Desf.) K.Koch.

- 1833 *Cotoneaster acuminatus* Lindl.; tylko w Niedźwiedziu, w konserwatorium lub zimnej szklarni.
 1833 *affinis* Lindl.; tylko w Niedźwiedziu, w konserwatorium lub w szklarni.
1836 *buxifolius* Wall. ex Lindl.; tylko w Niedźwiedziu, w konserwatorium lub szklarni.
 1813 *integerrimus* Medik.; także w Krakowie w 1808 r., w Krzemieńcu od 1811 r., w Konarzewie i w Warszawie od 1820 r. Ta irga rosła w gruncie, Wodzicki zanotował, że „drzewo to koło Oycowa, Przegorzał i Bielana, na skałach dziko rosnące”, „szczepi się [...] na wysokim Głogu dla osobliwości” (CH 1 i 1bis).
 1838 *laxiflorus* Lindl.; tylko w Niedźwiedziu, w konserwatorium lub szklarni.
 1833 *rotundifolius* Wall. ex Lindl.; tylko w Niedźwiedziu, w gruncie.
1824 *melanocarpus* Lodd. ex C.K.Schneid.; także w Krzemieńcu od 1816 r. i w Warszawie w 1824 r.; w Niedźwiedziu w gruncie.
 1833 *microphyllus* Wall. ex Lindl.; tylko w Niedźwiedziu, w konserwatorium lub szklarni.
 1817 *tomentosus* (Aiton) Lindl.; także w Krzemieńcu od 1816 r. i w Warszawie w 1824 r.; w Niedźwiedziu w gruncie, ale i w szklarni zimnej.

Crataegus L.

Wodzicki miał właściwie wszystkie uprawiane wówczas na kontynencie głogi, brakowało być może takich, jak *Crataegus altaica* (Loudon) Lange, *C. apiifolia* Michx., *C. douglasii* Lindl., *C. flabellata* (Spach) K.Koch, *C. intricata* Lange i niektórych odmian ogrodowych *C. monogyna*. Wielka liczba zgromadzonych w Niedźwiedziu głogów, a jeszcze większa – odnotowanych przez Wodzickiego nazw, czynią próbę odtworzenia tego fragmentu kolekcji karkołomną i z pewnością obciążoną błędami. Wśród gatunków nie wymieniam „*C. coccinea*” (w Niedźwiedziu od 1813 r.), bo nie wiadomo, co się kryło pod tą nazwą, nie tylko wszak w Niedźwiedziu? Niżej odnotowuję, jakie głogi rosły wówczas jedynie w Niedźwiedziu.

- 1813 *Crataegus azarolus* L. (w Wawrowicach miał go już około 1800 r., ale zapewne „falszywie determinowany?”); tylko ten głóg, poza nierozszyfrowanym „*C. nepaulensis*”, rósł nie w gruncie, a w konserwatorium.
- 1817 *calpodendron* (Ehrh.) Medik.
- 1820 ×*celsiana* (Dum.-Cours.) Bosc; tylko u Wodzickiego
- 1833 *chrysocarpa* var. *phaenicea* E.J.Palmer
- 1813 *crus-galli* L.
- 1824 ‘*Pyracanthifolia*’
- 1824 ‘*Salicifolia*’; tylko u Wodzickiego
- 1833 ×*dippeliana* Lange; tylko u Wodzickiego
- 1828 *elliptica* Aiton
- 1820 *flava* Aiton; tylko u Wodzickiego
- 1833 *heterophylla* Fluegge; tylko u Wodzickiego
- 1820 *laciniata* Ucria
- 1817 *laevigata* (Poir.) DC.
- 1817 ‘*Xanthocarpa*’; tylko u Wodzickiego
- 1842 ×*lambertiana* Lange
- 1833 *marshallii* Eggl.; tylko u Wodzickiego
- 1833 ×*media* Bechst. ‘*Mutabilis*’; tylko u Wodzickiego
- 1817 ‘*Plena*’
- 1817 ‘*Punicea*’
- 1824 ‘*Rosea*’
- 1817 ‘*Rubra Plena*’
- 1824 *monogyne* Jacq.
- 1833 ‘*Biflora*’; tylko u Wodzickiego
- 1833 ‘*Ferox*’ (“*spinosissima*?”); tylko u Wodzickiego
- 1839 ‘*Lutescens*’; tylko u Wodzickiego
- 1839 ‘*Pendula*’; tylko u Wodzickiego
- 1817 *nigra* Waldst. et Kit.
- 1813 *pentagyne* Waldst. et Kit. ex Willd.
- 1833 var. *oliveriana* (Dum.-Cours.) Rehder
- 1824 *persimilis* Sarg. ‘*Splendens*’
- 1817 *phaenopyrum* (L.f.) Medik.; Wodzicki podkreślał w CH 1bis jego odporność na mrozy.
- 1833 *pruinosa* H.L.Wendl.; tylko u Wodzickiego
- 1838 *pubescens* (Humb., Bonpl. et Kunth) Steud.; tylko u Wodzickiego
- 1833 f. *stipulacea* (Loudon) Stapf
- 1813 *punctata* Jacq.
- 1824 ‘*Aurea*’; tylko u Wodzickiego
- 1833 *sanguinea* Pall.; tylko u Wodzickiego
- 1833 ×*sorbifolia* Lange; tylko u Wodzickiego
- 1820 *spathulata* Michx.; tylko u Wodzickiego
- 1840 *succulenta* (Link) Schrad.; tylko u Wodzickiego
- 1824 var. *macracantha* (Lodd.) Eggl.
- 1820 *tanacetifolia* (Lam.) Pers.
- 1817 *uniflora* Münchh.
- 1832 *viridis* L.

×*Crataespilus* E.G.Camus

- 1820 ×*Crataespilus grandiflora* (Sm.) E.G.Camus; w owych czasach znano jedynie ten gatunek. U nas posadził go tylko Wodzicki, a rośliny sprowadził od Baumannów i z Bruck an der Leitha. Daremno wyczeukiwał kwiatów, nie znał też żadnego opisu tego mieszańca.

Cydonia Mill.

- 1813 *Cydonia oblonga* Mill. f. *oblonga*; także w Krakowie w 1808 r., w Krzemieńcu od 1811 r. i w Warszawie od 1820 r. Wodzicki z powodzeniem szczepił pigwy na jabłoniach i gruszach.
- 1817 f. *lusitanica* (Mill.) Rehder; także w Krzemieńcu od 1816 r. i w Warszawie od 1820 r. Wodzicki pisał początkowo, że ta forma „jako delikatniejsza od zwyczajnej, w figarni światłej by się trzymać powinna” (CH 3), ale później uprawiał ją w gruncie, osłaniając na zimę (CH 1bis, DRZ).
- 1817 f. *maliformis* (Mill.) Rehder; w Krzemieńcu w 1821 r. i w Warszawie w 1824 r.

Cyrilla Garden ex L.

- 1833 *Cyrilla racemiflora* L.; także w Krakowie od 1806 r. Początkowo rosła w gruncie, osłaniana na zimę (DRZ), ale potem Wodzicki odnotował (SPIS) ją ze szklarni, i to – omyłkowo? – gorącej.

Cytisophyllum O.Lang

- 1813 *Cytisophyllum sessilifolium* (L.) O.Lang; znane i z ogrodów botanicznych i z Konarzewa. Wodzicki pozytywnie oceniał odporność tego gatunku na mrozy.

Cytisus Desf.

Wodzickiemu brakowało, w ramach podówczas uprawianych w Europie gatunków wąsko rozumianego rodzaju *Cytisus*, tylko *C. decumbens* (Durande) Spach?

- 1833 *Cytisus grandiflorus* (Brot.) DC.; tylko w Niedźwiedziu
- 1820 *multiflorus* (L’Hér. ex Aiton) Sweet; w Niedźwiedziu, wraz ze swą formą, w szklarni zimnej (SZKL, SPIS), ale początkowo w gruncie – „srogą zimę 1822 na 1823ci bez szkody [...] wytrzymał” (CH 1bis).
- 1838 f. *incarnatus* (G.Lodd.) Rehder
- 1838 *procumbens* (Waldst. et Kit. ex Willd.) Spreng.; także w Krzemieńcu od 1816 r. i w Warszawie w 1824 r.
- 1840 *purgans* (L.) Spach; tylko w Niedźwiedziu, w szklarni zimnej.

Daboecia D.Don

- 1817 *Daboecia cantabrica* (Huds.) K.Koch; „irlandzki rozmarynek czyli Modrzewnica” rósł u nas ówczesnie tylko w Niedźwiedziu, już na kilka lat przed 1817 r., ale wówczas Wodzicki tracił go raz po raz w gruncie, potem przeniósł do szklarni „pomiarkowanej” lub trzymał „w figarni między Andromedami”, by w końcu, od połowy lat 20-tych XIX w., uprawiać w gruncie, „na torfowym pruchnie”, przy czym „rezerwa” – rosła cały czas w szklarni.

- 1840 'Alba'; tylko u Wodzickiego
1840 'Nana'; tylko u Wodzickiego.

Wodzicki trzymał część roślin w konserwatorium oraz w zimnej szklarni.

Danaë Medik.

- 1817 *Danaë racemosa* (L.) Moench; „myszopłoch portugalski” rósł też w Krzemieńcu od 1811 r., w Konarzewie i w Warszawie w 1824 r. W Niedźwiedziu w gruncie, ale okrywane na zimę, oraz w zimnej szklarni (DRZ, SPIS).

Deutzia Thunb.

W czasach Wodzickiego w Europie sadzono też *Deutzia corymbosa* R.Br., a z początkiem lat 40-tych XIX w. – *D. gracilis* Siebold et Zucc. i *D. staminea* R.Br. ex Wall.

Daphne L.

Z uprawianych wówczas wawrzynek Wodzickiemu brakowało zapewne tylko trzech: *Daphne caucasica* Pall. (rósł jednak w Warszawie w 1824 r.), *D. oleoides* Schreb. (i ten rósł w Warszawie w 1824 r.) i *D. striata* Tratt.

- 1838 *Deutzia scabra* Thunb.; tylko w Niedźwiedziu, w szklarni „pomiarowanej” i zimnej, ale i w gruncie.

Diervilla Mill.

- 1817 *Daphne alpina* L.; także w Krzemieńcu od 1816 r. i w Warszawie w 1824 r.; w Niedźwiedziu w szklarni zimnej, ale Wodzicki zanotował też – „w zachyłonem miejscu posadzony, doskonale zimę wytrzymał” (CH 1bis).

- 1813 *Diervilla lonicera* Mill.; „diervilla krzewinkowa” to zapewne jedyny sadzony wówczas w Europie gatunek, choć Svoboda (1981) podaje dla Czech *D. sessilifolia* Buckland już z 1835 r.? W ówczesnej Polsce we wszystkich kolekcjach – wszędzie już w najstarszych wykazach roślin; w Niedźwiedziu w gruncie.

Diospyros L.

- 1817 *altaica* Pall.; w Warszawie w 1824 r.; w Niedźwiedziu w gruncie.

W czasach Wodzickiego w Europie sadzono tylko te trzy gatunki “śliwy daktylowej”, które rosły w Niedźwiedziu. Na ziemiach polskich największą kolekcję zgromadzono w Warszawie, skąd w 1824 r. podawano jeszcze „*D. villosus*”?

- 1813 *cneorum* L.; także w Krakowie od 1806 r., w Konarzewie, Puławach, w Krzemieńcu od 1816 r., w Warszawie w 1824 r.; w Niedźwiedziu w gruncie.

- 1838 'Major', zarówno w gruncie „na torfowym pruchnie” jak w szklarni zimnej.

- 1820 *gnidium* L.; w Warszawie w 1824 r.; w Niedźwiedziu w szklarni zimnej.

- 1838 ×*hybrida* Colville ex Sweet; tylko w Niedźwiedziu, na „torfowym pruchnie” w gruncie, ale i w szklarni zimnej.

- 1813 *laureola* L.; także w Krakowie od 1806 r., w Konarzewie i w Puławach, w Krzemieńcu w 1821 r. i w Warszawie w 1824 r.; w Niedźwiedziu na „torfowym pruchnie”, ale i w szklarni zimnej.

- 1813 *mezereum* L.; także w Krakowie od 1806 r., w Konarzewie i w Puławach, w Krzemieńcu od 1816 r., w Warszawie w 1824 r.

- 1833 'Autumnalis'

- 1813 *odora* Thunb. ex Murray; także w Krzemieńcu od 1816 r. (wraz z odmianą „fol. var.”), w Warszawie w 1824 r.; w Niedźwiedziu w szklarni zimnej.

- 1817 *pontica* L.; także w Krzemieńcu w 1821 r. i w Warszawie w 1824 r.; w Niedźwiedziu w szklarni zimnej.

- 1820 *sericea* Vahl (= *D. collina* Smith); w Warszawie w 1824 r.; w Niedźwiedziu w szklarni zimnej, „pomiarowanej” i ogrodzie zimowym.

Decumaria L.

- 1813 *Decumaria barbara* L. „Dekumarya spinająca się” rosła także w Krzemieńcu od 1816 r. i w Warszawie od 1820 r. W Niedźwiedziu z początku w „figarni przy oknie” (CH 3), potem już w gruncie, gdzie pod zimowym pokryciem „wytrzymać może [...] na spadkach gór zacienionych wspólnie z Barwinkiem”; dla pewności

Dirca L.

- 1817 *Dirca palustris* L.; „skórzane drzewo” czyli „rzemieniec” uprawiano wówczas i w Krakowie od 1806 r., i w Warszawie w 1824 r.; w Niedźwiedziu rosła początkowo w figarni, potem już tylko „na błotnistey, wrzosowey ziemi”, „na pruchnie torfowym”, okrywana na zimę „koszami, które tarciami były przykryte” (CH 3bis).

Elæagnus L.

W czasach Wodzickiego w Europie sadzono też *Elæagnus commutata* Bernh. ex Rydb., który zresztą, być może, rósł w Niedźwiedziu pod homonimowi nazwą „*E. argentea*” (DOD 1), która może jednak kryć za sobą *Shepherdia argentea* (Pursh) Nutt. Z początkiem lat 30-tych XIX w.

pojawiały się też w uprawie *E. pungens* Thunb. i *E. umbellata* Thunb.

1810 *Elæagnus angustifolia* L.; „oliwa (oliwnik) czeska”, a inaczej – „rayskie drzewo” lub „ioch” – rosła wtedy we wszystkich kolekcjach polskich i widnieje w najstarszych wykazach roślin; Wodzicki parokrotnie nadmienia, że na początku XIX wieku rośliny tego gatunku rosły też w Łańcucie i Krakowcu. O tym, jak oliwnik wąskolistny trafił na nasze ziemie, Wodzicki daje ciekawą wzmiankę: „Turcy mocne lubiący zapachy, przywieźli ie z sobą do Węgier, a stamtąd dostało się do Czech [stąd nazwa!] i innych Austriackich krajów” (CH 1).

1813 var. *orientalis* (L.) Kuntze; także w Konarzewie, w Krzemieńcu w 1816 r. (pięć lat później uprawiano tam też odmiany „*edulis* fr. *flavo*” i „fr. *fulvo*”?) i w Warszawie w 1824 r. „Pestki” „oliwnika perskiego”, którymi zresztą podzielił się ze znajomymi, dostał był Wodzicki m.in. z Erewania i Tyflisu, od rosyjskiego generał-gubernatora Gruzji, Jermołowa, wraz z innymi tamtejszymi drzewami i krzewami owocowymi (także pod nazwą „*E. georgica* [...] z jagodą słodką”); rośliny marzły w gruncie i trafiły do szklarni lub były na zimę okrywane.

1813 var. *spinosa* (L.) Kuntze; tylko u Wodzickiego; marzła w gruncie i trafiła w końcu do konserwatorium i szklarni.

1824 *macrophylla* Thunb.; tylko u Wodzickiego, w szklarni.

Eleutherococcus Maxim.

1831 *Eleutherococcus trifolius* (L.) S.Y.Hu; początkowo w szklarni. Tylko ten gatunek sadzono w Europie za czasów Wodzickiego; rósł i w Warszawie w 1820 r.

Empetrum L.

1820 *Empetrum nigrum* L.; także w Puławach, w Krakowie w 1808 r. i w Warszawie w 1824. Wodzicki miał z początku „pianicę czarną”, „małpią jagodę” czy wreszcie „bagnówkę” – za roślinę obcą naszej flory i trzymał w szklarni zimnej; potem jednak zorientował się (DRZ), że to roślina krajowa i że „zimy nasze wytrzymuje, ieżeli na wilgotnym torfowym gruncie sadzona będzie”. Niejasne jest, czy rosło w Niedźwiedziu amerykańskie *E. rubrum* Willd., czy też pochodzące z południa Europy – *E. nigrum* f. *purpureum* (Raf.) Fernald – Wodzicki zapisał bowiem „*E. rubrum*”?

Enkianthus Lour.

1838 *Enkianthus quinqueflorus* Lour.; tylko ten gatunek sadzono wówczas w Europie; na naszych ziemiach rósł tylko u Wodzickiego, w szklarni „pomiarowanej”.

Epigaea L.

1820 *Epigaea regens* L.; jedynie ten gatunek uprawiano wówczas w Europie, u nas także w Krzemieńcu w 1821 r. W Niedźwiedziu rosła najpierw w szklarni „pomiarowanej” i ogrodzie zimowym, a wielokrotne próby sadzenia do gruntu dawały zmienne wyniki, m.in. pozytywne – „dopiero w 25 stopni przemarzła” (DzO 1) i „na torfowym pruchnie kilka już lat wytrzymał” (CH 3bis).

Erica L.

W Niedźwiedziu, w Zarzeczcu i w Warszawie zgromadzono na początku XIX w. duże kolekcje wrzośców z południa Afryki, uprawianych w szklarniach (Dudek-Klimiuk, Dolatowski 2013). Tu ograniczam się, rzecz jasna, do gatunków europejskich, w tym – śródziemnomorskich. Wrzosiec o nierozwikłanej, homonimowej nazwie – „*E. mediterranea*” (albo *E. erigena* R. Ross, albo *E. carnea* L.), oferowano podówczas w Podzamczu (jako jedyny gatunek z tego rodzaju), w Krakowie od 1806 r. (obok innego niejasnego – „*E. purpurascens*”), w Krzemieńcu od 1811 r. (tu rósł też niejasnej nazwy „*E. multiflora*”); w Krzemieńcu od 1811 r. rósł i *E. scoparia* L., którego brakowało w Niedźwiedziu.

1833 *Erica arborea* L.; także Krakowie od 1806 r., w Krzemieńcu od 1811 r. i w Warszawie od 1820 r.; w Niedźwiedziu w szklarni „pomiarowanej”.

1813 *carnea* L.; też w Konarzewie, w Krakowie od 1806 r., w Krzemieńcu od 1811 r. i w Warszawie; w Niedźwiedziu równolegle w szklarni i w gruncie, na „torfowym pruchnie”.

1820 *ciliaris* L.; u Wodzickiego jak *E. carnea*; także w Warszawie.

1820 *cinerea* L.; u Wodzickiego jak *E. carnea*; także w Warszawie.

1833 ‘Alba’; tylko u Wodzickiego, w szklarni „pomiarowanej”

1820 *manipuliflora* Salisb.; w Niedźwiedziu w szklarni „pomiarowanej”; także w Warszawie.

1813 *multiflora* L.; także w Warszawie i, być może, w Krzemieńcu od 1811 r.; w Niedźwiedziu w szklarni „pomiarowanej”.

1824 *terminalis* Salisb.; także w Krzemieńcu od 1811 r. i w Warszawie; w Niedźwiedziu w szklarni „pomiarowanej”.

1820 *tetralix* L.; także w Krzemieńcu od 1811 r. i w Warszawie; w Niedźwiedziu i w szklarni, i w gruncie na „torfowym pruchnie”, gdzie „kwitła [...] w różowe dzbanuski” (CH 4).

1833 ‘Alba’; tylko u Wodzickiego, w gruncie.

Erinacea Adans.

1820 *Erinacea anthyllis* Link; podówczas u nas tylko w Niedźwiedziu, w szklarni zimnej.

Escallonia Mutis ex L.f.

W czasach Wodzickiego w Europie sadzono i inne gatunki *Escallonia* – *E. bifida* Link et Otto, *E. rubra* (Ruiz et Pav.) Pers. (i mieszańce tego gatunku z *E. illinita* C.Presl) oraz *E. laevis* (Vell.) Sleumer. U nas jedynie Wodzicki uprawiał gatunki z rodzaju *Escallonia*; rosły w szklarni „pomiarowanej”; były tu też rośliny o nazwach, niestety, homonimowych – „*E. coccinea*”, „*E. floribunda*”, „*E. rubra*”.

1838 *Escallonia illinita* C.Presl

1842 *resinosa* Pers.

Euonymus L.

W czasach Wodzickiego w Europie uprawiano jeszcze *Euonymus echinatus* Wall. i *E. obovatus* Nutt. Kolekcja „trzemli”, zgromadzona w Niedźwiedziu, była wyraźnie najbogatsza na naszych ziemiach.

1813 *Euonymus americanus* L.; także w Puławach, Konarzewie, Podzamczu, Krzemieńcu w 1821 r. i w Warszawie w 1824 r.; w Niedźwiedziu okrywany na zimę.

1838 var. *angustifolius* (Pursh) A.W.Wood; także w Warszawie w 1824 r.; w Niedźwiedziu z początku w konserwatorium i szklarni „pomiarowanej”.

1813 *atropurpureus* Jacq.; także w Krakowie od 1806 r., w Krzemieńcu od 1811 r., w Konarzewie i w Warszawie od 1820 r.

1813 *europæus* L.; uprawiany tamże, gdzie *E. atropurpureus*

1817 ‘*Albus*’; tylko u Wodzickiego

1840 ‘*Argenteovariegatus*’; tylko u Wodzickiego, w szklarni zimnej.

1833 *hamiltonianus* Wall.; tylko u Wodzickiego, z początku w konserwatorium i szklarni „pomiarowanej”.

1838 *japonicus* L.f.; tylko u Wodzickiego, z początku w konserwatorium i szklarni „pomiarowanej”.

1813 *latifolius* (L.) Mill.; tamże, gdzie *E. atropurpureus*

1834 *nanus* M. Bieb.; tylko u Wodzickiego

1813 *verrucosus* Scop.; tamże, gdzie *E. atropurpureus*.

Fagus L.

W czasach Wodzickiego w Europie sadzono kilka innych jeszcze odmian *Fagus sylvatica* – ‘*Laciniata*’ (w Warszawie w 1824 r.), ‘*Luteovariegata*’ (być może jako „*variegata*” w Warszawie w 1824 r. i jako „*foliis variegatis*” w Puławach?) czy ‘*Miltonensis*’ (Svoboda 1988).

1817 *Fagus grandifolia* Ehrh.; także w Warszawie w 1820 r. W Niedźwiedziu w 1839 r. także var. *caroliniana* (Loudon) Fernald et Rehder, współcześnie niewyróżniana, w ramach odmiany nominatywnej. W Niedźwiedziu „wytrzymują [...] zimę, iednak buino nie rosą” (CH 6).

1813 *sylvatica* L.

1833 ‘*Albovariegata*’; tylko u Wodzickiego

1820 ‘*Asplenifolia*’; także w Warszawie w 1824 r.

1820 ‘*Cristata*’; tylko u Wodzickiego

1820 ‘*Cuprea*’; tylko u Wodzickiego

1820 ‘*Pendula*’; tylko u Wodzickiego

1813 f. *purpurea* (Aiton) C.K.Schneid.; we wszystkich kolekcjach krajowych, poza Krakowem.

1833 ‘*Quercifolia*’; tylko u Wodzickiego.

Firmiana Marsili

1838 *Firmiana simplex* (L.) W.Wight; w ówczesnych kolekcjach także w Krzemieńcu od 1816 r. i w Warszawie od 1820 r.; w Niedźwiedziu w szklarni zimnej.

Fontanesia Labill.

1813 *Fontanesia phillyreoides* Labill.; “fontanezya syryjska” rosła także w Krakowie w 1808 r., w Krzemieńcu w 1821 r. i w Warszawie od 1820 r. Wodzicki posadził rośliny tego gatunku w ogrodzie zimowym, w zimnej szklarni i w gruncie, z osłoną na zimę; uprawa pod gołym niebem zawodziła w surowe zimy, na przykład z 1822 na 1823 (CH 1bis).

Forestiera Poir.

1838 *Forestiera acuminata* (Michx.) Poir.; oba gatunki (jedynie sadzone wówczas w Europie), rosły tylko w Niedźwiedziu, oba – w konserwatorium.

1838 *ligustrina* (Michx.) Poir.

Forsythia Vahl

1828 *Forsythia suspensa* (Thunb.) Vahl; „bez turecki z kwiatem zwieszonym” był jedynym sadzonym wówczas w Europie gatunkiem. U nas uprawiał ją tylko Wodzicki, trzymając w szklarni „pomiarowanej”.

Fothergilla L.

W Anglii uprawiano już w 1780 r. drugi gatunek, *F. major* (Sims) Lodd., który jednak szybko znikł z uprawy, aż po początek XX w.

1817 *Fothergilla gardenii* Murray; „fotergilla z olchowem liściem” rosła i w Konarzewie. Wodzicki uprawiał ją w gruncie, gdzie „kwitnie co rok na pruchnie torfowym” (CH 6); niektóre egzemplarze, dla pewności, rosły jednak w szklarni zimnej i „pomiarowanej”.

Franklinia W. Bartram ex Marshall

1820 *Franklinia alatamaha* Marshall; u nas tylko u Wodzickiego, na „grządce torfowej”, osłaniana na zimę (dla pewności także w konserwatorium, szklarni zimnej i „pomiarowanej”). Wodzicki rozmnażał ją z sadzonką (DzO 3).

Fraxinus L.

W czasach Wodzickiego nie uprawiano innych jesionów niż te, które rosły w Niedźwiedziu. Wodzicki, pisząc o jesionach, używa często nazw niejasnych, homonimowych czy z różnych powodów – wątpliwych, kolekcja była więc z pewnością bogatsza niż można sądzić po zamieszczonym niżej wykazie, obejmującym tylko te taksa i kulta, co do których nie mam wątpliwości. W Warszawie od 1820 r. rósł *F. tomentosa* Michx., którego obecność w Niedźwiedziu możemy jedynie domniemywać?

- 1813 *Fraxinus americana* L. (w tym niewyróżniana obecnie var. *juglandifolia* (Lam.) Ten.); także w Puławach, w Krakowie od 1806 r., w Podzamczu, w Warszawie od 1820 r. i w Krzemieńcu od 1821 r.
- 1813 'Acuminata'; także w Krzemieńcu od 1821 r.
- 1817 *angustifolia* Vahl subsp. *angustifolia*; także w Warszawie od 1820 r.
- 1813 'Lenticifolia'; także w Warszawie od 1820 r., w Krzemieńcu od 1811 r.; w Niedźwiedziu w surowe zimy „cierpiał w gałęziach” (CH 6).
- 1820 'Monophylla'; tylko u Wodzickiego i to znacznie wcześniej, niż do tej pory zwykło się sądzić.
- 1813 subsp. *oxycarpa* (M.Bieb. ex Willd.) Franco et Rocha Afonso; także w Warszawie od 1820 r., w Krzemieńcu od 1811 r.; u Wodzickiego był „czuły na zime naszą” (Ch 1bis).
- 1817 *caroliniana* Mill.; w Krakowie od 1806 r., w Warszawie od 1820 r., w Krzemieńcu w 1821 r.
- 1813 *excelsior* L.
- 1817 'Argenteovariegata'; w Warszawie od 1820 r.
- 1824 'Aurea'; i w Konarzewie, w Krzemieńcu od 1811 r., w Warszawie od 1820 r.
- 1813 'Crispa'; i w Konarzewie, w Krzemieńcu od 1811 r., w Warszawie od 1820 r.
- 1813 'Diversifolia'; także w Konarzewie, w Krzemieńcu od 1811 r., w Warszawie od 1820 r.
- 1838 'Erosa'; tylko u Wodzickiego
- 1813 'Jaspidea'; w Warszawie od 1820 r.
- 1817 'Nana'; w Warszawie od 1820 r.
- 1813 'Pendula'; także w Puławach, w Krakowie od 1806 r., w Podzamczu i Konarzewie, w Krzemieńcu od 1811 r., w Warszawie od 1820 r.
- 1833 'Verrucosa'; i w Warszawie od 1820 r.
- 1833 *floribunda* Wall.; tylko u Wodzickiego, w konserwatorium
- 1839 *latifolia* Benth. 'Pendula'; tylko u Wodzickiego, w konserwatorium
- 1813 *nigra* Marshall; zapewne i w Konarzewie (?), w Krzemieńcu od 1811 r.
- 1813 *ornus* L.; także w Puławach, Podzamczu i Konarzewie, w Krzemieńcu od 1811 r., w Warszawie od 1820 r.; w Niedźwiedziu po latach doświadczeń – okrywano go na zimę, bo – „lubo trwały dosyć na zimę, wiosenne szkodzą mu mrozy” (CH 1bis).
- 1817 *pennsylvanica* Marshall (w tym niewyróżniana obecnie var. *subintegerrima* (Vahl) Fernald); także w Krzemieńcu od 1811 r. i w Warszawie od 1820 r.

1820 *quadrangulata* Michx.; także w Krzemieńcu od 1811 r.

Fuchsia L.

W czasach Wodzickiego w Europie wśród „lisianek” sadzono już też *F. ×bacillaris* Lindl. i dwie odmiany *F. magellanica* Lam. – 'Thompsonii' i 'Riccantonii'. Wszystkie fuksje, z wyjątkiem *F. magellanica*, rosły w Niedźwiedziu w szklarni „pomiarowanej”.

- 1827 *Fuchsia arborescens* Sims; tylko w Niedźwiedziu
- 1838 *coccinea* Aiton (tu – niepewne!); z całą pewnością uprawiana w Warszawie od 1820 r., a w przypadku informacji dotyczących samego Niedźwiedzia, Konarzewa, Krzemieńca (od 1816 r.) i Krakowa (od 1806 r.) – epitet gatunkowy „coccinea” może oznaczać zarówno *F. coccinea* jak i *F. magellanica*.
- 1827 *excorticata* (J.R.Forst. et G.Forst.) L.f.; tylko w Niedźwiedziu
- 1839 *longiflora* Benth.; tylko w Niedźwiedziu
- 1827 *lycioides* Andrews; także w Krzemieńcu w 1821 r. i w Warszawie w 1824 r.
- 1813 *magellanica* Lam.; także w Podzamczu, Konarzewie (jako „F. coccinea”?), w Krzemieńcu w 1816 r. i w Warszawie od 1820 r.; u Wodzickiego w ogrodzie zimowym, w figarni i w gruncie, gdzie cierpiała od mrozów tylko w cięższe zimy, odrastając jednak i kwitnąc (CH 1bis, CH 3bis).
- 1833 'Conica'; tylko u Wodzickiego
- 1840 'Globosa'; także w Warszawie od 1820 r.
- 1827 'Gracilis'; tylko u Wodzickiego
- 1833 *microphylla* Kunth; tylko u Wodzickiego
- 1839 *thymifolia* Kunth; tylko u Wodzickiego
- 1827 *venusta* Kunth; tylko u Wodzickiego.

Fumana (Dunal) Spach

- 1817 *Fumana procumbens* (Dunal) Gren. et Godr.; z początku Wodzicki pisał, że “w grun. glin. krzmyczk. doskonale zimę naszą wytrzymujący” (CH 1), ale później była na zimę okrywana lub rosła w ogrodzie zimowym (CH 3bis, DRZ). W tamtych czasach także w Krakowie w 1808 r., w Krzemieńcu w 1816 r. (tu też *F. longipes* (L.) Spach) i w Warszawie w 1824 r. (tu też *F. ericoides* (Cav.) Gand. i *F. thymifolia* (L.) Webb).

Gaultheria Kalm ex L. (w tym *Chiogenes* Salisb. et Torr.)

- W czasach Wodzickiego spośród „gaulterii” w Europie sadzono poza tym *Gaultheria antropoda* G.Forst., *G. hispida* R.Br. i *G. humifusa* (Graham) Rydb.
- 1828 *Gaultheria erecta* Vent.; tylko u Wodzickiego, w szklarni zimnej
- 1833 *hispidula* (L.) Muhl. ex Bigelow (= *Chiogenes hispida* (L.) Torr. et A.Gray); tylko u Wodzickiego, ten „brodaty, nowy gatunek Żurawin” rósł w gruncie, na „torfowym pruchnie”.

- 1817 *procumbens* L.; także w Warszawie w 1824 r., w Niedźwiedziu w szklarni zimnej, ale i w gruncie, gdzie „na torfowym pruchnie”, gdzie kwitła i owocowała (CH 3bis).
- 1833 *shallon* Pursh; tylko u Wodzickiego, w szklarni zimnej, ale i w gruncie, na „torfowym pruchnie”, okrywana na zimę.

Gaylussacia Kunth

W czasach Wodzickiego w Europie sadzono też *Gaylussacia baccata* (Wangenh.) K.Koch, *G. brachycera* (Michx.) Torr. et A.Gray (ta w Warszawie od 1820 r.) i *G. dumosa* (Andrews) Torr. et A.Gray ex A.Gray.

- 1820 *Gaylussacia frondosa* (L.) Torr. et A.Gray ex Torr.; także w Krzemieńcu w 1821 r.; u Wodzickiego z początku w szklarni zimnej, potem w gruncie, gdzie „na torfowym pruchnie” – „doskonale zimy nasze wytrzymaie; a dla smacznych jagód czarnych, z błękitną barwą, na rozmnożenie w kraju naszym zasługuje” (CH 1bis).

Genista L.

Na początku XIX w. uprawiano w Europie co najmniej kilkanaście innych, nieznanymi Wodzickiemu gatunków, wśród nich, na przykład *Genista florida* L., w Warszawie od 1820 r. Najbogatsze w janowce były u nas kolekcje warszawskie i niedźwiedzkie; w Niedźwiedziu większość roślin rosła w gruncie.

- 1820 *Genista anglica* L.; tylko u Wodzickiego
- 1817 *germanica* L.; także w Puławach, w Krakowie od 1806 r., w Krzemieńcu od 1811 r., w Warszawie od 1820 r.
- 1839 *januensis* Viv.; tylko u Wodzickiego
- 1828 *linifolia* L.; okrywana na zimę; rosła także w Warszawie od 1820 r.
- 1813 *monspessulana* (L.) O.Bolòs et Vigo; także w Krakowie od 1806 r. i w Warszawie od 1820 r. W Niedźwiedziu z początku w oranżerii i szklarni (CH 1), potem trafiła do szklarni zimnej.
- 1817 *pilosa* L.; także w Warszawie do 1820 r.
- 1820 *radiata* (L.) Scop.; także w Warszawie od 1820 r.; w Niedźwiedziu w konserwatorium.
- 1820 *sagittalis* L.; także w Warszawie od 1820 r.
- 1824 *sericea* Wulfen; tylko u Wodzickiego – wyjątkowo wczesna data (?), rośliny tego gatunku traktowano jako „zimochowki”.
- 1813 *tinctoria* L.; we wszystkich kolekcjach na ziemiach polskich, już w najwcześniejszych wykazach roślin; w Podzamczu i Konarzewie był to jedyny gatunek z rodzaju *Genista*.
- 1817 f. *angustata* (Schur) Rehder; tylko u Wodzickiego
- 1838 subsp. *ovata* (Waldst. et Kit.) Arcangeli; także w Krzemieńcu w 1816 r.
- 1820 var. *virgata* (Willd.) K.Koch; także w Warszawie od 1820 r.

Gleditsia L.

Za czasów Wodzickiego w Europie sadzono z „bobowych drzew” czyli „bobowników” – *Gleditsia ferox* Desf., *G. japonica* Miq. i *G. triacanthos* ‘Nana’. Szczególne kłopoty sprawia nazwa „G. inermis” (tylko w spisach warszawskiego ogrodu botanicznego jest to z pewnością określenie *G. triacanthos* ‘Inermis’, a nie – *G. inermis* Mill., czyli *Calliandra inermis* (L.) Druce, rośliny szklarni gorącej), pojawiająca się w wykazach wielu kolekcji; w Niedźwiedziu „G. inermis” rosły już w 1813 r., w gruncie. Kłopotów przysparzają też nazwy „G. horrida” i „G. latifolia”? Wszystkie gledicje rosły w Niedźwiedziu w gruncie, choć niektóre były za młodu „nieco delikatne”.

- 1805 *Gleditsia aquatica* Marshall; także w Krakowie w 1808 r., w Warszawie od 1820 r., w Krzemieńcu w 1821 r.
- 1806 *caspica* Desf.; tylko u Wodzickiego
- 1822 *macracantha* Desf.; także w Warszawie od 1820 r. i w Krzemieńcu w 1821 r.
- 1813 *sinensis* Lam.; także w Krzemieńcu w 1816 r. i w Warszawie od 1820 r.
- 1797 *triacanthos* L.; najstarszy okaz, jaki Wodzicki uprawiał od 1797 r., rósł nie w Niedźwiedziu, a parku Wodzickiego w Kościelnikach; ówczesnie we wszystkich kolekcjach na ziemiach polskich.
- 1815 ‘Inermis’ (? , patrz wyżej), w Podzamczu w 1815 r. i w Warszawie od 1820 r.

Gordonia J.Ellis

Z początkiem XIX w. uprawiano w Europie także *Gordonia axillaris* (Roxb. ex Ker-Gawl.) Endl.

- 1820 *Gordonia lasianthus* (L.) J.Ellis; „gordonia z gładkim liściem” tylko u Wodzickiego, który długo miał tylko jedną roślinę i trzymał ją w szklarni zimnej i ogrodzie zimowym, a dopiero pod koniec 20-tych lat XIX w. wysadził gordonię do gruntu, gdzie, na „torfowym pruchnie” i okrywana na zimę, okazała się być bardziej wrażliwa od *Franklinia alatamaha* (CH 6).

Gymnocladus Lam.

- 1813 *Gymnocladus dioica* (L.) K.Koch; na ziemiach polskich także w Krakowie od 1806 r., w Konarzewie, Krzemieńcu w 1821 r. i w Warszawie od 1820 r. Szymanowski (1959, 1960), powołując się na Wodzickiego, podał datę późniejszą – 1818 r., nie uwzględnił zatem danych zawartych w KAT. „Kłęk kandyjski [...] z długim składanym liściem” rósł początkowo w szklarni, a potem – już w gruncie.

Halesia J.Ellis ex L.

Rośliny obu gatunków w Niedźwiedziu tylko z początku okrywane na zimę, „na torfowym pruchnie”, potem – bez kłopotów zimowały nieokrywane (DRZ, SPIS).

1816 *Halesia carolina* L.; także w Konarzewie i w Warszawie od 1820 r.

1820 *diptera* J.Ellis; tylko w Niedźwiedziu.

Halimium (Dunal) Spach

W czasach Wodzickiego w Europie uprawiano też *Halimium alyssoides* (Lam.) K.Koch (w Krakowie w 1808 r.), *H. atriplicifolium* (Lam.) Spach, *H. ocymoides* (Lam.) Willk. (w Warszawie w 1824 r.) i *H. umbellatum* (L.) Spach. Oba „swoje” gatunki Wodzicki trzymał w zimnej szklarni.

1820 *Halimium halimifolium* (L.) Willk.; w Warszawie od 1820 r.

1820 *lasianthum* (Lam.) Spach; tylko w Niedźwiedziu.

Halimodendron Fisch. ex DC.

1812 *Halimodendron halodendron* (Pall.) Voss; w tamtych czasach „karagan czyli grochownik atlasowy” rósł też w Krakowie w 1808 r., w Krzemieńcu od 1811 r. i w Konarzewie. Wodzicki pisał: „dla rzadkości nasienia, które z Moskwy sprowadzać trzeba, rozmnażać go u nas niemożna iak przez odkładanie gałązek, szczepienie i oczkowanie” (CH 1).

Hamamelis L.

1813 *Hamamelis virginiana* L.; tylko ten gatunek „czarodziejskiego krzewu” czyli „hamamelisu” uprawiano w Europie. Na ziemiach polskich także w Krakowie w 1808 r. i w Warszawie od 1820 r. W Niedźwiedziu rósł w gruncie i nie bał się mrozów, jak czytamy w CH 6.

Hebe Comm. ex Juss.

W czasach Wodzickiego w Europie sadzono jeszcze dwa gatunki „przetaczników drzewnych” – *Hebe diosmifolia* (R.Cunn. ex A.Cunn.) Cockayne et Allan i *H. speciosa* (A.Cunn.) Cockayne et Allan.

1820 *Hebe elliptica* (G.Forst.) Pennell; także w Krzemieńcu od 1811 r. i w Warszawie od 1820 r. W Niedźwiedziu początkowo w gruncie („W stanowisku przyzwoitem, i przy obłożeniu na zimę, doskonale mrozy nasze wytrzymaie; a prędzey pod gołem niebem kwitnie”, CH 1bis), ale potem Wodzicki podawał ten gatunek tylko ze szklarni „pomiarowanej” lub zimnej (CH 3bis, SZKL, SPIS).

Hedera L.

Na początku XIX w. tylko ten bluszcz sadzono w Europie; w Polsce we wszystkich kolekcjach botanicznych poza Konarzewem, w Warszawie w 1820 r. także w odmianie „foliis argenteis”? Odmiany bluszczu okrywano w Niedźwiedziu na zimę (jedna rosła w szklarni), przynajmniej niektóre lub też – w srozsze zimy?

1813 *Hedera helix* L.

1838 ‘Arborescens’; tylko u Wodzickiego, w szklarni

1820 ‘Aureovariegata’; także w Krzemieńcu od 1816 r.

1824 ‘Hibernica’; tylko u Wodzickiego

1820 f. *poetarum* (Nyman) McAllister et A.Rutherford; tylko u Wodzickiego.

Helianthemum Mill.

W czasach Wodzickiego w Europie uprawiano też *Helianthemum croceum* (Desf.) Pers., *H. nummularium* subsp. *grandiflorum* (Scop.) Schinz et Thell. i *H. aelandicum* (L.) DC. (w Krakowie w 1808 r.). W latach 20-tch XIX w. w europejskich ogrodach sadzono sporo starych odmian „czystków”, które potem ustąpiły miejsca innym kultywarom – Wodzicki zgromadził ich największą w kraju kolekcję, na przykład: *H. apenninum* „flore rubro” (1833), *H. nummularium* z odmianami „luteo pl.” (1833), „roseo pleno” (1833), „fl. roseo” (1838), „fl. rubro” (1838), „flore pleno” (1833), „album flore pleno” (1833) i „macranthummultiflorum” (1833). Bogatszew gatunki odniedźwiedzickich zbiory posłonków mieliśmy w Krzemieńcu i w Warszawie. Wodzicki uprawiał „czystki” w ogrodzie zimowym lub w zimnej szklarni, tylko niektóre formy *H. nummularium* – w gruncie, okrywane na zimę.

1820 *Helianthemum apenninum* (L.) Mill.

1833 var. *roseum* (Jacq.) C.K.Schneid.

1817 *nummularium* (L.) Mill.; także w Krakowie od 1806 r.

1813 ‘Mutabile’

1838 *virgatum* (Desf.) Pers.

Hibiscus L.

Nie wszystkie uprawiane przez Wodzickiego odmiany “ślazu drzewnego” da się zidentyfikować, niejasne pozostają dla mnie m.in. „f. cæruleus” (1813) i „striatus [...] odm. z korą pręgowaną” (1820); w innych kolekcjach też nie brakowało trudnych do rozwikłania nazw – w Krzemieńcu od 1811 r. „fl. cæruleo”, „fl. cæruleo pleno”, „fl. pleno”, „purp.”, „fl. strato” i „fol. varieg.”, w Podzamczu – „fl. cæruleo”, a w Warszawie w 1820 r. – „foliis variegatis”. W Krakowie od 1806 r. uprawiano nieznaną Wodzickiemu odmianę ‘Purpureus Variegatus’. Ketmię i jej odmiany ogrodowe Wodzicki trzymał równolegle w zimnej szklarni, figarni i w gruncie – okrywane zimę („Naybespieczniej w kraiu naszym trzymać to drzewko w dużych wazonach a gruntowe doskonale okrywać, grubo liściem sztamę obsypawszy”, CH 1).

1817 *Hibiscus syriacus* L.; także w Krzemieńcu od 1811 r. i w Warszawie od 1820 r.

1813 ‘Albus’; także w Krzemieńcu od 1811 r. i w Podzamczu

1833 ‘Albus Plenus’; także w Krakowie od 1806 r., w Krzemieńcu od 1811 r.

1820 ‘Aureovariegatus’

1813 ‘Cæruleus’

1833 ‘Roseus Plenus’

Hippocrepis L.

- 1813 *Hippocrepis emerus* L.; rosła u Wodzickiego i w gruncie, gdzie wymarzała często „aż do korzenia, ieżeli nie jest przykryty ale zawsze na wiosnę odbiia” (CH 1bis), i w zimnej szklarni. Podówczas we wszystkich polskich ogrodach botanicznych i w Konarzewie.

Hippophaë L.

Ciekawe, co oznaczała nazwa „*H. macrocarpa*”, gatunku jakoby „amerykańskiego”, uprawianego w Niedźwiedziu od 1833 r.?

- 1813 *Hippophaë rhamnoides* L.; „rokitnik ruski (szakłakowy)” sadzono wówczas na ziemiach polskich we wszystkich ogrodach botanicznych i kolekcjach, oczywiście – w gruncie.
- 1831 *salicifolia* D.Don; tylko u Wodzickiego, w zimnej szklarni i w gruncie, na zimę okrywany lub przenoszony do konserwatorium.

Holodiscus (K.Koch) Maxim.

- 1838 *Holodiscus discolor* (Pursh) Maxim.; jedynie u Wodzickiego, w szklarni zimnej i w gruncie, okrywany na zimę.

Hovenia Thunb.

- 1831 *Hovenia dulcis* Thunb.; także w Warszawie w 1824 r. U Wodzickiego w szklarni „pomiarowanej”.

Hudsonia L.

- 1827 *Hudsonia ericoides* L.; „hudsonia wrzosowa wirginijska” rosła wówczas tylko u Wodzickiego, gdzie wytrzymywała mrozy (CH 3bis).

Hydrangea L.

W czasach Wodzickiego w Europie sadzono także *Hydrangea anomala* D.Don i *H. heteromalla* D.Don. W Niedźwiedziu hortensje rosły w gruncie, z reguły osłaniane na zimę, oraz w konserwatorium i zimnej szklarni.

- 1813 *Hydrangea arborescens* L.; na ziemiach polskich we wszystkich ogrodach botanicznych i kolekcjach. W Niedźwiedziu „średnią zimę dosyć zdrowo wytrzymaie, w tęższej, aż do korzenia marznie, ale znów na wiosnę odpuszcza” (CH 1).
- 1817 subsp. *radiata* (Walter) E.M.McClintock; także w Krzemieńcu od 1816 r. i w Warszawie od 1820 r.
- 1813 *macrophylla* (Thunb. ex Murray) Ser.; także w Krakowie od 1806 r., w Konarzewie i w Krzemieńcu w 1821 r. Wodzicki zanotował, że „na pruchnie torfo-wrzosowym suchemi liśćmi przysypana, nie boi się zimy” (CH 6); znał tę roślinę z kilku polskich ogrodów – „widziałem w Puławach na iednym pnju

54 wielkich baldaszków [...] hrabia Józef Szembek w Porembe, naypiękniejsze u nas ma Hortensje, i rozmnaża ich nierzmiernie wiele” (CH 3), tenże gatunek widział w „ogrodzie Niegowici Państwa Ciepeliowskich pod Bochnią” (CH 4).

- 1820 *quercifolia* W.Bartram; także w Warszawie od 1820 r. i w Krzemieńcu w 1821 r. W Niedźwiedziu okazała się najwrażliwsza na mrozy i co rok marzła (DzO 1).

Hypericum L.

W czasach Wodzickiego w Europie uprawiano niewiele więcej krzewiastych dziurawców, m.in. *Hypericum canariense* L. (w Krzemieńcu w 1811 r.), *H. densiflorum* Pursh (w Warszawie od 1820 r.), *H. empetrifolium* Willd. (w Warszawie od 1820 r.), *H. galioides* Lam., *H. olympicum* L. i *H. uralum* D.Don. W Warszawie od 1820 r. rosły wszystkie niżej wymienione gatunki (a zatem nie podaję już niżej tych informacji), a w Krzemieńcu – niewiele mniej. We wszystkich ważniejszych kolekcjach, w Warszawie, Krzemieńcu i u Wodzickiego, rosły też dziurawce, których tożsamość jest dla mnie niejasna? Wodzicki trzymał większość dziurawców w konserwatorium lub w zimnej szklarni.

1827 *Hypericum aegypticum* L.

- 1813 *androsæmum* L.; w Krakowie do 1806 r., w Krzemieńcu w 1811 r.
- 1813 *ascyron* L.; także w Podzamczu, w Krzemieńcu w 1811 r.
- 1820 *balearicum* L.; w Krakowie w 1808 r. i w Krzemieńcu w 1816 r. Wodzicki czynił próby z uprawą tego dziurawca pod gołym niebem, gdzie wytrzymał przez dwie lekkie zimy (CH 3bis).
- 1813 *calycinum* L.; także w Krzemieńcu w 1811 r.
- 1826 *coris* L.
- 1813 *hircinum* L.; w Krakowie od 1806 r., w Podzamczu, w Krzemieńcu w 1811 r.
- 1824** *×inodorum* Mill.; w Niedźwiedziu wytrzymywał zimy „na zasłoniem od wiatrów stanowisku” (CH 1bis).
- 1817 *kalmianum* L.; także w Konarzewie
- 1820 *monogynum* L.; także w Konarzewie i w Krzemieńcu w 1816 r.
- 1820 *prolificum* L.; ten dziurawiec Wodzicki polecał jako najwytrzymalszy na mrozy.

Iberis L.

W czasach Wodzickiego w Europie uprawiano jeszcze *I. tenoreana* DC. i *I. saxatilis* var. *corifolia* Sims. „Ubiorki” rosły w Niedźwiedziu w zimnej szklarni, z wyjątkiem *I. sempervirens*, który uprawiano w gruncie, okrywając na zimę (DRZ).

- 1820 *Iberis gibraltaria* L.; także w Krzemieńcu od 1811 r. i w Warszawie od 1820 r.
- 1820 *saxatilis* L.; także w Krzemieńcu od 1811 r.
- 1820 *semperflorens* L.; także w Krakowie od 1806 r.,

w Podzamczu, w Krzemieńcu od 1811 r. i w Warszawie od 1820 r.

- 1813 *sempervirens* L.; także w Krakowie od 1806 r. i w Warszawie od 1820 r.

Ilex L.

Wodzicki miał prawie wszystkie uprawiane ówczesnie w Europie „ostrolisty” czyli „ostrokrzewy”, nie zdążył sprowadzić tylko trzech – *Ilex ×altaclerensis* (Loudon) Dallim., *I. dipyrrena* Wall. i *L. latifolia* Thunb. ex Murray (w Warszawie w 1820 r.). Na ziemiach polskich we wszystkich kolekcjach rósł *I. aquifolium* (ale w Podzamczu jedynie w odmianie „fol. var.”). Ilościowo jedyną kolekcją porównywalną z niedźwiedzką był zbiór warszawski (od 1820 r.), w Krzemieńcu brakowało odmian ogrodowych, natomiast w Krakowie, Niedźwiedziu i Warszawie było sporo odmian pstrolistnych, obecnie – już nie do zidentyfikowania. Większość ostrokrzewów rosła w Niedźwiedziu w zimnej szklarni i konserwatorium, o wyjątkach wspominałem niżej – ale i te odporniejsze, sadzone do gruntu, uprawiał Wodzicki równolegle w ogrodzie zimowym lub szklarni zimnej.

- 1817 *Ilex aquifolium* L.; wszędzie (poza Podzamczem). W surowe zimy „marzył do korzenia”, ale Wodzicki pisał o nim – „wytrzymałszy od innych, a będąc leśnym krzewem, gdyby stał w gęstwinie mógłby się obyć bez wszelkiej zaślony” (DzO 3) i „bez szkody, pod gołym niebem wytrzymał, ale go sadzić trzeba w cieniu” (CH 1bis).

- 1823 ‘Angustifolia’; zapewne i w Warszawie od 1820 r.
 1833 ‘Argenteomarginata’
 1833 ‘Aureomarginata’
 1824 var. *balearica* (Desf.) Loes.; także w Krzemieńcu w 1821 r. i w Warszawie od 1820 r.
 1820 ‘Ferox’; także w Warszawie od 1820 r.
 1820 *cassine* L.; także w Krzemieńcu w 1821 r. i w Warszawie od 1820 r.
 1833 *decidua* Walter; także w Warszawie od 1820 r.
 1820 *glabra* (L.) A.Gray; także w Warszawie od 1820 r. W Niedźwiedziu była to roślina uprawiana w gruncie (DRZ, SPIS), „stojąc na pruchnie torfowym, [...] skrzyniami inspektowemi na zimę opatrzone, od mrozu nie ucierpiał” (CH 6).
 1824 *laevigata* (Pursh) A.Gray; także w Warszawie od 1820 r.; u Wodzickiego w gruncie.
 1842 *montana* Torr. et A.Gray; u Wodzickiego w gruncie
 1820 *mucronata* (L.) M.Powell et al.; „jagodnik z łsnącym liściem” czyli „ostrolist kanadyjski” rósł podówczas tylko w Niedźwiedziu.
 1824 *opaca* Aiton; także w Warszawie od 1820 r.; u Wodzickiego w gruncie, zawiązywał dojrzałe owoce.
 1833 *perado* Aiton
 1817 *verticillata* (L.) A.Gray; także w Warszawie od 1820 r.; u Wodzickiego w gruncie.
 1833 var. *padifolia* (Willd.) Torr. et A.Gray; także w Warszawie od 1820 r.; u Wodzickiego w gruncie.
 1820 *vomitaria* Aiton; także w Warszawie od 1820 r.

Itea L.

W czasach Wodzickiego tylko ta „itea” rosła w Europie.

- 1817 *Itea virginica* L.; „itea wirginijska” rosła również w Konarzewie, w Krzemieńcu w 1816 r. i w Warszawie od 1820 r. W Niedźwiedziu itea „stoi na grzędzie torfowej”, tylko początkowo była na zimę osłaniana i sadzona jednocześnie w „zimney figarni” (CH 1 i 3). Wodzicki miał też nieznaną obecnie odmianę pełnokwiatową (Ch 3).

Iva L.

- 1817 *Iva frutescens* L.; „iwa krzewinkowa (peruańska)” rosła tylko u Wodzickiego, w gruncie, na zimę osłaniana. Co do tożsamości tych roślin można mieć jednak wątpliwości – miały według Wodzickiego kwiaty „czerwone” lub „w żółto czerwonym kolorze”, a rośliny były odporne na mróz?

Jasminum L.

Poniższy wykaz i uwagi nie obejmują, rzecz jasna, licznych jaśminów szklarni gorącej; *Jasminum sambac* dają tylko „dla porządku”. Jedynie w Warszawie, od 1820 r., rosła kolekcja jaśminów porównywalna z niedźwiedzką, obejmowała wszystkie niżej wymienione rośliny, z wyjątkiem *J. officinale* ‘Aureovariegatum’. Wszystkie wymienione niżej jaśminy rosły w Niedźwiedziu w ogrodzie zimowym lub szklarni zimnej bądź „pomiarkowanej” – o gruntowych (równolegle uprawianych jednak i pod szkłem) wyjątkach dają odpowiednie adnotacje.

- 1813 *Jasminum azoricum* L.; w większości kolekcji (poza Konarzewem)
 1833 *diversifolium* Kobuski
 1813 *fruticans* L.; w większości kolekcji (poza Konarzewem); u Wodzickiego najwytrzymałszy, okrywany na zimę suchymi liśćmi (CH 1).
 1813 *humile* L.; w większości kolekcji (poza Konarzewem)
 1820 ‘Revolutum’
 1833 f. *wallichianum* (Lindl.) P.S.Green
 1813 *officinale* L.; we wszystkich kolekcjach na ziemiach polskich; u Wodzickiego rósł „przy altanach, bo choć marźnie, zawsze od korzenia odpuszcza, tego samego roku kwitnie, i ogród napelnia wonią” (DzO 3).
 1826 ‘Aureovariegatum’
 1813 f. *grandiflorum* (L.) Kobuski; także w innych kolekcjach na ziemiach polskich.

Juglans L.

Tylko trzy wymienione niżej gatunki sadzono wówczas w Europie. Na ziemiach polskich wszędzie rósł, rzecz jasna, orzech włoski, w Warszawie w 1820 r. także w odmianie ‘Serotina’, u Wodzickiego z kolei w sprowadzonej z Persji odmianie

„fragilis”. Wodzicki rok w rok sprowadzał i wysiewał różne orzechy (wśród nich – oczywiście liczne nasiona orzeszników!).

- 1805 *Juglans cinerea* L.; także w Krakowie od 1806 r., w Krzemieńcu od 1816 r. i w Warszawie od 1820 r. Wodzicki uważał ten orzech za wytrzymalszy na mrozy nawet od *J. nigra*, „bo się później rozwija” (CH 1bis); polecał rozmnażać to drzewo „z nasienia w tem samym miejscu gdzie na zawsze stać ma”, dla uniknięcia uszkodzenia korzenia palowego (CH 1).
- 1813 *nigra* L.; także w Krakowie od 1806 r., w Podzamczu, w Warszawie od 1820 r. i w Krzemieńcu od 1821 r. Wodzicki zanotował, że „w najeźsże zimy nie marzną” (DzO 3).
- 1813 *regia* L.
- 1833 ‘*Heterophylla*’
- 1817 ‘*Maxima*’
- 1817 ‘*Serotina*’

Kalmia L. (w tym *Leiophyllum* (Pers.) Hedwig f. i *Loiseleuria* Desv.)

W czasach Wodzickiego w Europie sadzono też *Kalmia cuneata* Michx. i *K. hirsuta* Walter; poważna kolekcja istniała w Medyce. Z początku wszystkie kalmie rosły w Niedźwiedziu w zimnej szklarni i nieopalaney figarni, by trafić później do gruntu, gdzie rosły „na torfowym pruchnie” i „mało która niekwitła” (CH 6); w cięższe zimy krzewy osłaniano koszami, które okrywano tarciami (CH 3bis).

- 1817 *Kalmia angustifolia* L.; także w Warszawie od 1820 r. i w Krzemieńcu w 1821 r.
- 1827 ‘*Rubra*’; tylko u Wodzickiego
- 1833 *buxifolium* (Berg) Gift et al. (= *Leiophyllum buxifolium* (Berg) Ell.); „świnie bagno z Labrador” rosło i w Warszawie w 1824 r.
- 1820 *latifolia* L.; także w Warszawie od 1820 r.
- 1828 ‘*Rosea*’; tylko u Wodzickiego
- 1820 *polifolia* Wangenh.; także w Warszawie od 1820 r. (wraz z trzema formami ogrodowymi? – „nitida”, „pumila” i „serotina”)
- 1820 *procumbens* (L.) Gift et al. (= *Loiseleuria procumbens* (L.) Desv.); tylko u Wodzickiego.

Kerria DC.

„Śláz żydowski [japoński]” był jedną z tych roślin, które najpierw trafiły do Europy w odmianie pełnokwiatowej; tak było i w Niedźwiedziu, choć nie da się wykluczyć, że pod koniec lat 30-tych XIX w. rosła tam i forma dzika?

1820 *Kerria japonica* (L.) DC. ‘*Pleniflora*’; także w Warszawie w 1824 r.; u Wodzickiego z początku w zimnej szklarni, rozpinana na ścianach, później w gruncie (CH 3bis, SPIS).

Koelreuteria Laxm.

„Mydleniec [pawlina] chiński” był jedynym znanym podówczas w Europie gatunkiem.

1813 *Koelreuteria paniculata* Laxm.; także w Konarzewie, w Krzemieńcu od 1816 r. i w Warszawie od 1820 r. U Wodzickiego w ogrodzie zimowym, w zimnej szklarni i w gruncie, gdzie, osłaniany na zimę – marzył jednak „do korzenia” w cięższe mrozy.

Literatura

- BEAN W.J. 1970. *Trees and Shrubs Hardy in the British Isles*, 1 (A–C); 8th ed. M. Bean & J. Murray, London.
- DOLATOWSKI J. 2011. Drzewozbiór Stanisława Wodzickiego, część 1. *Rocznik Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego* 59: 23–35.
- DUDEK-KLIMIUK J., DOLATOWSKI J. 2013. Kolekcje drzew i krzewów w Zarczcu Magdaleny z Dzieduszyckich Morskiej. *Rocznik Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego* 61: 53–69.
- SENETA W. 1991. *Drzewa i krzewy liściaste*, 1 (*Abelia-Buxus*). Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- SVOBODA A.M. 1981. *Introdukce okrasach listnatých dřevin*. Studie ČSAV 12. Akademia, Praha.
- SVOBODA A.M. 1988. *Okrasné odrůdy buku lesního*. Studie ČSAV 12-89. Academia, Praha.
- SZYMANOWSKI T. 1959. Zagadnienie aklimatyzacji obcych drzew w Polsce. *Ochrona Przyrody* 26: 261–319.
- SZYMANOWSKI T. 1960. Kiedy wprowadzone zostały obce gatunki drzew do uprawy w Polsce? *Rocznik Sekcji Dendrologicznej PTB* 14: 81–99.
- WIJNANDS D.O. 1994. *Acer mono and Kalopanax septemlobus* (Appendix 4). W: *Maples of the World*. Gelderen D.M. van, Jong P.C. de, Oterdoom H.J. (ed.). Timber Press, Portland, ss. 342–345.